Czékus Bálint

Olaszország és az EU: nemzeti érdekek európai csomagolásban

Bevezetés

Az alábbi tanulmány az európai integráció alapítója és a jelenlegi Európai Unió egyik „nagy" tagállama, Olaszország EU-politikájának átfogó elemzésére vállalkozik. A vizsgálódás kiindulópontját az adja, hogy a második világháborút követő időszak eseményei, az integrációtörténet alapján az egyik legelkötelezettebb, ha nem a legmeggyőződésesebb EU-párti, a közösségi módszert preferáló tagállamról van szó, ugyanakkor nem teljesen világos e hozzáállás motivációja.

A tanulmány rövid történeti áttekintést követően a legfontosabb EU-szakpolitikákban (gazdaságpolitika, válságkezelés, költségvetés, közös kül- és biztonságpolitika, bel- és igazságügyi együttműködés, bővítés, politikai unió kérdése/Európa jövője) elfoglalt olasz álláspont elemzésén keresztül jut el annak megállapításáig, hogy az olasz Európa-politika első ránézésre „tőről metszett" föderalista elképzelései mögött elsősorban nemzeti érdekek, belső megfontolások állnak. Olaszország az európai integrációt saját nemzetközi befolyásának multiplikátoraként fogja fel, és pl. az EU-döntéshozatalban a „közösségi módszer" előnyben részesítése mögött is a klasszikus egyensúlyképzési szándék húzódik meg. A szakpolitikai áttekintés után úgy tűnik: Róma azon esetekben érvényesítette sikerrel érdekeit, ahol ezeket közösségi dimenzióba helyezte, valamint belső erősségei hitelességet kölcsönzött politikájának.

1. Az olasz Európa-politika motivációi, történeti háttér

Az **olasz Európa-politika** hátterének, fejlődésének és érvényesülésének elemzése érdekes feladat, mert Itália európai középhatalmi státuszából adódóan az a klasszikus közösségi és államközi módszerek „metszéspontjában" található. Megnyilvánulási formái ennek megfelelően váltakozó hangsúllyal ötvözik a nemzetek feletti és a kormányközi stratégiát, ugyanakkor hagyományosan inkább az előbbihez állnak közelebb.[1] E hozzáállás oka nem ragadható meg világosan egyetlen tényezővel, de az integrációban való olasz részvétel motivációiról több szempont (eszmei-kulturális, történeti, gazdasági, belpolitikai) együttes vizsgálata alapján közelítő képet kaphatunk.

Az olasz külpolitika a második világháborús vereséget követően, a kibontakozó hidegháborús rendben (majd annak 1990-es végét követően is) két (transzatlanti kapcsolatok, illetve európai integráció) pilléren alapult, amelyek az ország szuverenitásának visszaszerzését, egyúttal helyzetének a nyugati szövetségi rendszerben való megszilárdulását szolgálták. Az európai integráció alakításában, a fő

[1] HORVÁTH 2005: 226–264.

irányok kijelölésében azonban Olaszország nem számított a „nagyok” közé, azaz Európa-politikája inkább követő jellegű volt.[2] Ez nagyban tulajdonítható az olasz egységes nemzetállam kései kialakulásából adódó bizonytalan, törékeny nemzeti *identitás*nak is. Megjegyzendő, hogy az olasz nyelvű források nagy többsége az európai integrációra, Olaszország EU-politikájára a nemzetek feletti, föderalista politikaelméleti irányzat alapvetéseit elfogadva tekint.[3] A megkésett államépítés, továbbá a fasiszta időszakot jellemző nacionalista törekvések kudarca hozzájárult ahhoz, hogy az olasz lakosság egy része képtelen volt osztozni a nemzeti identitásban, illetve ez bizonytalan, gyenge alapokra épült.[4] Ez az Európa-pártiság, a napi külpolitikai gyakorlatban is rendszerint kitapintható föderalista, közösségi szempontú megközelítés tehát részben magyarázható az olasz társadalom azonosságtudatával (amely az EU-s átlagnál nagyobb nyitottságban[5] és bizalomban ragadható meg az európai intézmények és szakpolitikák iránt).

Az identitásbeli, kulturális tényezőkön túl az európai integráció hagyományosan lelkes olasz támogatásában nem kis mértékben közrejátszanak *történelmi* okok is. Az ország második világháborút követő újjáépítésnek első számú levezénylője Alcide De Gasperi kereszténydemokrata miniszterelnök volt, aki munkássága egyik központi céljává tette az európai egységfolyamatban való részvételt. De Gasperi Olaszország teljes szuverenitásának visszaszerzését célzó külpolitikájában három fő dimenzió jelent meg: kétoldalú kapcsolatok – elsősorban az USA-val; kétoldalú kapcsolatok ápolása a multilaterális nemzetközi szervezetek keretein belül; elköteleződés az új szupranacionális szervezetek felé (európai integráció).[6] Ugyancsak megfelelő történelmi kontextusban említendő meg egy olasz-specifikus *belpolitikai* szempont is: a nyugati világ legerősebb kommunista pártjával szembeni fellépés részeként is értelmezhető ti. az európai integrációban való részvétel a korabeli kereszténydemokrata kormányok részéről.[7] Mindezeken túlmenően a közös piac projektjéhez való csatlakozás Olaszország számára a *gazdasági fejlődés*, a modernizáció (nem mellesleg az elmaradottabb déli országrészek felzárkóztatása), a globális piacokon való megjelenés lehetőségét teremtette meg.

---

[2] ANDREIDES 2005.; MOLNÁR 2009.;, MOLNÁR 2011.

[3] Megemlítendő az is, hogy a föderalista mozgalom kiemelkedő személyiségei között szép számmal találunk olaszokat (Luigi Einaudi, Altiero Spinelli, Ernesto Rossi, Mario Albertini, stb.).

[4] RAGUSA 2011: 10..

[5] Igaz, ez a lelkesedés elsősorban a gazdasági témákat tekintve az utóbbi években lényeges változásokon ment át, mérséklődött. Lásd például MATARAZZO – ALESSANDRI 2011. vagy European Commission 2012.

[6] BINDI 2011: 41–42.

[7] Érdekesség, hogy szocialista párt (PSI) éppen az 1956-os magyar forradalom szovjet leverése fényében vizsgálta felül korábbi, az európai gazdasági és politikai integrációval szemben hűvös álláspontját – ez tette lehetővé, hogy 1963-tól részt vegyen az olasz kormánykoalíciókban. Ezzel szemben a kommunista párt (PCI) csak az 1970-es évek végétől kezdett pozitívan viszonyulni az európai integrációhoz, amelynek egyik szimbolikus jele, hogy a föderalista vezető, Altiero Spinelli 1979-ben a PCI listáján nyert EP-mandátumot. BINDI 2011: 46–47., 74.

Terjedelmi okok miatt e helyen nem vállalkozunk az olasz kormányok Európa-politikájának teljes történeti áttekintésére, mindössze annak főbb **szakaszait** különítjük el. Az első fázis nagyjából a hidegháború végével lezárult „első köztársaság" korszakával esik egybe, és annak fő jellemzője az európai gazdasági és politikai integráció – mint a külpolitika atlantizmust kiegészítő elemének - szinte kritikátlan támogatása volt. A pártok túlzott befolyása („pártokrácia") és a szétaprózódott, instabil politikai rendszer mellett a végrehajtó hatalom relatíve gyenge volt, ennek megfelelően határozott Európa-politika kialakítására nem volt sem mód, sem szándék (elmaradtak pl. az európai egységesülés hasznairól és költségeiről folytatott részletes viták is). Olaszország igazából sosem került az integráció tényleges „alakítói" közé, de ettől függetlenül esetenként nem elhanyagolható közvetítői, napirend-meghatározó szerepet tölthetett be, amivel végső soron mégiscsak előmozdította az integrációt (pl. az egységes európai okmányt eredményező 1985-ös, illetve a maastrichti szerződést megelőző 1990-es kormányközi konferencia elindításával).[8]

A két külpolitikai „pillér" egymáshoz való viszonyában az olasz politikai szereplők az 1990-es évek során még mérsékelten (második fázis), a 2000-es években (harmadik fázis) pedig egyre nyíltabban immár az atlantizmus ellenpólusaként, versenytársaként értelmezték az európai integrációt.[9] E változás belpolitikai előfeltétele az ún. „második köztársaság" bipoláris váltógazdaságának kialakulása, valamint a végrehajtó hatalom, a kormány parlamenttel szembeni relatív megerősödése volt. Ilyen összefüggésben érdemes megemlíteni, hogy általában a jobboldali, Silvio Berlusconi vezette kormányokat (1994, 2001–2006., 2008–2011.) egyfajta euro-realista (a pragmatikus bilaterális diplomáciát és az atlanti /USA, NATO/ kapcsolatokat előtérbe helyező, valamint az EU-n belül a kormányközi megközelítéssel szemben szimpátiát mutató) politikai megnyilvánulások jellemezték, míg a baloldali (Amato, D'Alema, Prodi) kormányok „klasszikus", szinte kritikátlan EU-politikát folytattak. Megjegyzendő viszont, hogy a személyes külpolitikát előtérbe helyező ún. Berlusconi-jelenség elsősorban a retorika terén jelentette a szuverenista vízió előretörését, az olasz külpolitika két fő pillérének prioritásán nem változtatott.[10]

Berlusconi 2011 végi lemondása óta hivatalba lépett olasz kormányokról és személy szerint kormányfőkről (Mario Monti, Enrico Letta, majd Matteo Renzi – utóbbi előszeretettel nyilatkozik az Európai Egyesült Államok megteremtésének szükségességéről) is elmondható, hogy az olasz Európa-politika alapvetően föderalista

[8] Relatíve nagyobb külpolitikai (és EU-politikai) aktivitását az 1980-as évektől kezdve lehetett tapasztalni, amelynek legkarakteresebb képviselője Bettino Craxi kormányfő és külügyminisztere, Giulio Andreotti, majd az Andreotti-kormány külügyminisztere, Gianni De Michelis volt.

[9] CARBONE – QUAGLIA 2011: 161.

[10] Berlusconi a külpolitikát egyrészt elsősorban az ország külgazdasági érdekérvényesítése eszközeként (gazdaságdiplomácia) fogja fel, amelynek első számú célja „Olaszország és az olasz termékek külföldön való eladása", és mint ilyen, az a gazdaságpolitika része. Másrészt, szemlélete a külpolitika „lebonyolítási" módjáról is újszerű: különösen nagy hangsúlyt fektetett az – egyes - külföldi vezetőkkel ápolt személyes kapcsolatokra, vagyis a külpolitika vezetésében egyfajta közvetlen szerep érvényesült („személyes külpolitika"). BINDI 2011: 80–81.

irányultságán nem változtattak, vagyis e tekintetben nagyfokú stabilitás figyelhető meg.

Az Olaszország mozgásterét meghatározó geopolitikai, gazdasági jellemzők, valamint specifikus külpolitikai érdekeinek eredője egy olyan **hibrid, regionális középhatalmi státusz**, mely magában foglalja az erősségek és a gyengeségek látványos ütközését (részvételi szándék – strukturális korlátok); a szuverenitás hiányosságait, ugyanakkor emellett a szomszédos térségek felé mutatott közvetlen felelősségérzetet is; az erősebb hatalmakhoz képesti másodrendűséget és a geostratégiai adottságok miatti központi – egyes esetekben Olaszországot megkerülhetetlen tényezővé tevő - helyzetet egyaránt. A középhatalmi ambíciók és az ezek anyagi hátterét biztosítani jellemzően nem képes költségvetési pozíció közötti szakadék az az állandó elem, amely az utóbbi évtizedekben leginkább visszafogta az olasz külpolitika mozgásterét, és ezt a behatárolt státuszt legalábbis középtávon a jövőben is adottságként tekinthetjük. E körülmények közepette érthető, hogy Olaszország elsősorban az EU-ban látja azt a szereplőt, amely eredményes fellépése révén az olasz globális pozíciók is javulhatnak, azaz mozgásterének egyfajta multiplikátoraként fogja fel az európai integrációt.[11] Nemzeti érdekeinek érvényesülése, illetve a leértékelődéstől való félelem motiválja azt a szándékát és törekvéseit, hogy differenciálódás esetén mindig az integráció legbelsőbb köréhez tartozzon (Schengen, gazdasági és monetáris unió, adópolitika). Az integráció sikere ily módon kiemelt nemzeti érdeke Itáliának, amelyért minden tőle telhetőt igyekszik megtenni.

A társadalmi tényező fontosságára tekintettel meg kell említeni egy, az utóbbi években erősödő tendenciát. Az empirikus felmérések szerint ugyanis Olaszországban egyfajta **„következetlen eurofília”**[12] van kialakulóban, amely a politikai kérdéseket, Európa jövőjét tekintve határozottan – igaz, csökkenő mértékben - integrációpárti, azonban a gazdasági témakörök vonatkozásában már a realistább, szkeptikusabb vonalhoz áll közelebb.[13] Egyelőre korai lenne visszafordíthatatlan tendenciáról beszélni, de a lakosság attitűdjeinek gazdasági válság által kiváltott módosulása fényében az ország Európa-politikai irányvonalában bekövetkező változás, a „szuverenista” vonal esetleges erősödése is elképzelhető.

2. Gazdaságpolitika

Olaszország makrogazdasági helyzetének, gazdaságpolitikai szempontjainak megértéséhez három jellemzőjét érdemes kiemelni: az ország észak-déli megosztottságát, a magas államadósság-állományt és a strukturálisan alacsony gazdasági növekedési ütemet.

Az **észak-déli megosztottság**ról e helyen annyit érdemes elöljáróban leszögezni, hogy egy régi, már az olasz nemzeti egység kialakulásakor (1861) is jelen lévő problémáról van szó, amelyet azóta sem sikerült leküzdeni. Olaszországban a legtöbb gazdasági

[11] CARBONE – QUAGLIA 2011: 161–178.
[12] ALESSANDRI – MATARAZZO:2011: 3–4.
[13] European Parliament 2012:, 63–64.

mutató tekintetében erősen duális[14] fejlettségi szint tapasztalható. Itáliában egy államon belül vannak jelen a leggazdagabb német területek gazdasági teljesítményét képviselő (északi) és a Görögország legrosszabb paramétereit „produkáló" (déli) régiók. E kettősség kezelése szinte lehetetlen feladat elé állítja a mindenkori kormányt, nem beszélve arról, hogy az ország belpolitikai életére is rányomja bélyegét. Az országban előállított **hozzáadott érték** mintegy 55%-át az északi, 22%-át a középső régiók adják, míg annak mindössze 23%-át termeli a déli országrész.[15] Az egy főre eső GDP vonatkozásában a déli régiók adata az északiak alig felét teszi ki. Az olasz regionális különbségek egyik legmegdöbbentőbb adata, hogy a déli régiók összességében az ország **exportjának** mindössze 12%-át és a **foglalkoztatottak** 27%-át teszik ki (míg a lakosságot tekintve kb. 35%-os arányt képviselnek).

Az ország egészére vetített **munkanélküliségi** ráta (12,2%) enyhén magasabb, mint az EU-átlag (2013-ban 10,8%), e téren is több mint kétszeres regionális különbséget tapasztalunk Észak-Olaszország 8,4%-os és Dél 19,7%-os adata között.[16] Az olasz foglalkoztatási szint (2013-ban 59,8%) jelentősen alatta marad az uniós átlagnak (68,3%), de e mutató területi eltérései ugyancsak szembetűnőek: a déli régiók (42%) mintegy húsz százalékponttal múlják alul az északi tartományok adatait (64,2%).[17]

Az olasz költségvetési politika által – legalábbis az euró bevezetése óta kötelezően – követett szigorú gazdálkodás nem teszi lehetővé a területi egyenlőtlenségeket gyorsan és hatékonyan kezelni tudó, masszívabb állami beruházásokra alapuló fejlesztési politika megvalósítását.

Olaszország első számú nemzetgazdasági problémája minden kétséget kizáróan a nemzetközi összevetésben igen magas, immár a GDP 130%-át is meghaladó **államadósság**, amely megugrásának okai az 1960-as évek vége és 1980-as évek eleje közötti időszakban követett gazdaságpolitikában keresendőek. Ebben a periódusban először a második világháború utáni olasz gazdasági csoda fulladt ki, majd az 1970-es évek olajválságaival összefüggő recessziót jellemzően expanzív költségvetési politikákkal igyekeztek leküzdeni. Az olasz államadósság második világháborút követő időszakban tapasztalt minimumát 1963-ban regisztrálták (a GDP 32,6%-a), attól az évtől kezdve folyamatos növekedésnek lehetünk tanúi. A gyorsuló eladósodási folyamat két fő elemre vezethető vissza. Egyrészt, a jóléti[18] rendszer megteremtésével járó állami kiadások fokozatos bővülésére került sor. Másrészt, eközben a költségvetés

[14] Az újabb kutatások azonban immár hármas - a fejlett északi; az átlagot enyhén meghaladó fejlettségű, de nagy fejlődési potenciált jelentő középső; a lemaradását konzerváló déli – területi megosztottságról szólnak. Pl. NAGY 2011.

[15] Ministero dell'Economia e delle Finanze 2012: 45.

[16] ISTAT 2014: 93..

[17] ISTAT 2014:, 84.

[18] A jóléti állam kiépítése Olaszországban a nyugati országok közül kiemelkedő jelentőséggel bírt, tekintve, hogy a kommunista párt gyakorlatilag a hidegháború egésze alatt igen erős volt. A szociális kiadások erőn felüli - az államadósság növekedése árán történő – bővítése, a munkásság igényeinek kielégítése tehát egyfajta politikai kompromisszumként, kényszerként is felfogható. Az 1960-as évekre tehető a nyugdíjrendszer, a társadalombiztosítás, illetve a szélesebb értelemben vett szociális védőháló nyugat-európai minták alapján történt kiterjesztése.

bevételi oldala nem tartott lépést a kiadások növekedésével, vagyis az adóterhek GDP-arányos szintje a kiadásokénál kisebb ütemben emelkedett. E folyamatok eredményeképpen az olasz GDP-arányos államadósság már 1980-ban (56,9%) bőven meghaladta a főbb európai államok hasonló mutatóit. 1991-ben lépte át a bruttó hazai össztermék értékét, majd a rekordszintet 1994-ben érte el a GDP 121,8%-ával, amely Franciaország, Németország és Nagy-Britannia hasonló adatainak több mint dupláját tette ki.

Az olasz államadósság 2014-ben abszolút értékben meghaladja a 2.100 milliárd eurót[19], amely világviszonylatban a negyedik (az eurózónában Németország után a második) legmagasabb, és a GDP közel 134%-át jelenti. Ez természetesen önmagában vizsgálva hatalmas összeg, ami érthetővé teszi, miért is minősül az olasz államadósság kockázati tényezőnek a piacok szemében. Csupán a kamattörlesztés éves szinten 80 Mrd eurós, a GDP nagyjából 5,3%-ának[20] megfelelő terhet ró az állami költségvetésre (igaz, ez még mindig bőven alatta marad az 1990-es évek elején tapasztalt 10% körüli tételnek).

Anélkül, hogy a **gyenge növekedés** – egy külön kötet terjedelmét kitevő - okait (magas adóterhelés, a munkaerőpiac rugalmatlansága, az adóelkerülés magas aránya, az infrastruktúra-ellátottság hiányosságai, az alacsony K+F ráfordítások, stb.) részletesen is áttekintenénk, mindössze annak hatásait foglaljuk össze. A második világháborút követő tízéves újjáépítési időszak, majd az 1955-1963 közötti „gazdasági csoda" éveit jellemző kiugróan növekedési mutatók után Olaszország folyamatosan egyre kisebb GDP-bővülést ért el. Már a 2008-ban kezdődött világgazdasági válság előtt is az európai átlagot messze (rendre egy-másfél százalékponttal) alulmúló növekedési adatok voltak jellemzőek, majd a visszaesés is komolyabb volt az évtized utolsó éveiben. A vásárlóerő-paritáson számított egy főre eső GDP 2000-ben még 17%-kal meghaladta a Huszonhetek átlagát, 2010-re már az uniós átlaggal megegyező értéket mutatott (az eurózóna 2000-es 112, illetve 2010-es 108%-ával szemben).[21]

Az alacsony gazdasági növekedés állandósulása visszahat az olasz nemzetgazdaság másik súlyos problémájára, a magas államadósságra. Ez utóbbiból az adódik, hogy az országban tapasztalt adóterhek ugyancsak magasak nemzetközi összevetésben. Ezek mérséklésére pedig egyrészt az gazdasági és monetáris unió szabályai által megkövetelt szoros – és szigorodó - fiskális politika, másrészt a magas államadósság miatti spekulációs veszély, a periféria-államok felől jelentkező „fertőzési hatás" miatt nincs reális lehetősége a mindenkori kormányzatnak. Kiutat a gazdaság strukturális reformjainak véghezvitele, illetve az adóelkerülés és a feketegazdaság visszaszorítása jelenthet, azonban ezek hatásainak érvényesítéséhez hosszabb időre van szükség. Az ország belső lehetőségei a gazdaság élénkítésére, és egyúttal az adósságszolgálat csökkentésére mindezek alapján igen korlátozottak, ezért Olaszország e dilemmára inkább európai szinten igyekszik megoldást találni.

[19] Bankitalia 2014a: 57.

[20] Bankitalia 2014a: 36.

[21] Nem véletlenül van konszenzus abban vezető olasz gazdasági szakemberek között, hogy a 2000-es évek első évtizedét Olaszország „elvesztegette". A mélypontot 2009-ben érte el Olaszország 5,2%-os GDP-visszaeséssel (az európai átlag 4,2% volt).

2.1. Olaszország és a pénzügyi-gazdasági válság

A 2008-ban kezdődött válság Olaszországban még a korábban felhalmozott minimális növekedést is felemésztette: 2003 és 2013 között évente átlagosan 0,9%-kal csökkent az egy főre eső GDP, míg az EU átlaga 0,7%-kal emelkedett. Ugyanebben az időszakban a foglalkoztatási ráta összesen 3,8 százalékponttal, 12,2%-ra növekedett (az EU átlagában „csak" 1,7 százalékponttal, 10.8%-ra).[22] Külön hangsúlyozandó, hogy a 2008-2013 közötti válság során a munkaerőpiaci tendenciák terén is jelentős eltérés mutatkozott az ország különböző területei között. Míg Délen a foglalkoztatási ráta ezen időszakban 4,1 százalékponttal csökkent és a munkanélküliség 7,7 százalékponttal nőtt (az összes foglalkoztatott 9%-a veszítette el munkáját), addig Északon „csak" 2,7 százalékponttal csökkent, igaz, a munkanélküliségi ráta megduplázódása mellett (3,9%-ról 8,4%-ra).

Gyengeségeinek elismerése mellett le kell ugyanakkor szögezni, hogy az adósságválság európai alakulását is figyelembe véve Olaszország messze nem sorolható „azonos platformra" a PIGS-államokkal.[23] Mind államadóssága összetételét (a külső sebezhetőség fokmérőjének tekinthető szempontot, a külföldi kézben lévő államkötvények arányát tekintve 2013 decemberében mindössze 27%-os értéket „mutat fel", amely az eurózónán belül – Luxemburg és Málta után – a harmadik legalacsonyabb érték), mind annak lejárati szerkezetét (a közép- és hosszú lejáratú rész döntő súlya) illetően lényegesen kedvezőbb helyzetben van, mint a jelenleg európai mentőcsomagokban részesülő kisebb periféria-államok.[24]

Ezen túlmenően a valóban magas államadósság mellett kifejezetten **alacsony vállalati és lakossági eladósodottság**i szintet tapasztalunk Olaszországban. Az ily módon (államadósság + vállalati adósság + lakossági adósságállomány) kalkulált „aggregált adósság" a GDP 260%-ával nemzetközi összevetésben kifejezetten alacsony: lényegében az eurózóna átlagával és Franciaország adatával megegyezik, de nem sokkal magasabb Németországénál (193%), ugyanakkor jócskán alulmúlja a PIGS-államok mutatóit (Portugália: 384%, Írország: 440%, Görögország: 304%, Spanyolország: 303%).[25]

Ezen túlmenően a gazdasági válság idején mindvégig szigorú kontroll alatt sikerült tartania a **költségvetési politiká**t, sőt, az eladósodás üteme, valamint a költségvetési hiány tekintetében az eurózóna átlagához képest kifejezetten előnyösebb adatokat mutatott fel. A költségvetési kiigazítások összesített értéke 2010 óta 182 Mrd eurót tett ki (a GDP durván 12%-a), részben ennek is köszönhető, hogy Olaszország 2013 júniusában kikerült a túlzottdeficit-eljárás hatálya alól. Ehhez hozzá kell tenni, hogy ha az állami kiadások államadósság-törlesztésre fordított tételeit nem vesszük figyelembe (ún. elsődleges egyenleg), akkor Olaszország 2010 óta költségvetési többletet ér el, mégpedig az eurózónán belül Németország után a második legmagasabbat (2013-ban a GDP 2,2%-a). Megemlítendő továbbá, hogy az elmúlt években bevezetett strukturális átalakítások (pl. a nyugdíjrendszer reformja) révén – ellentétben a legtöbb EU-

[22] European Commission 2014: 3.
[23] Portugália, Írország, Görögország, Spanyolország
[24] Bankitalia 2014c: 160.; Eurostat 2014.
[25] Bankitalia 2014b: 9.

tagállammal – sikerült a minimumra csökkenteni a kedvezőtlen demográfiai trendek államháztartásra gyakorolt nyomását.

A PIGS-államokhoz képest Olaszország további erőssége, hogy a magas államadósság összegét jóval, négy-ötszörösen meghaladó **lakossági vagyonállománnyal** rendelkezik. Ez tehát megfelelő „nemzetgazdasági" garanciát, fedezetet jelent az államadósságra, amely adottság a többi periféria-államban nem jellemző.

Ugyancsak elkerülték Olaszországot a Spanyolországban, Portugáliában, illetve Írországban tapasztalt **ingatlanpiaci „buborékok"**, ennélfogva bankszektora is sokkal egészségesebb, továbbá a hagyományos kereskedelmi banki szerepet képviselő olasz hitelintézetek konzervatív, kockázatkerülő befektetési gyakorlatának köszönhetően - más EU-tagállamokkal ellentétben - minimális kitettséggel bír a PIGS-államok felé.

2.2. Euróválság és stabilizáció

Olaszország gazdasági és monetáris unióval (GMU) kapcsolatos álláspontjában az **1990-es éveket megelőzően** is folyamatosan nyomon követhető volt a szupranacionális megoldások iránti affinitás. Ez nyilvánvaló volt pl. a Werner-terv esetében, amely kapcsán Olaszország támogatta az egységes gazdaságpolitikáért felelős közösségi intézmények létrehozását, illetve kedvezően foglalt állást az ún. „valutakígyóban" való részvételről.[26] Olaszország európai elkötelezettségének „tesztje" az európai monetáris rendszerben /EMS/ való részvétel kérdése volt 1978-ban, melyben végül pozitív politikai döntés született. Az olasz vezetés első számú prioritása volt ugyanis az európai integrációban való teljes részvétel, annak költségeitől függetlenül.[27] A Maastrichthoz vezető alkufolyamat során is alapvetően a föderális, institucionalista típusú megközelítést képviselte, vagyis támogatta a vonatkozó tagállami hatáskörök egy részének új intézményekhez (pl. erős központi bank) való utalását. Ez illeszkedik az olasz politika hagyományosan integrációpárti vonalába, de egyértelműen az ország érdekeit is szolgálják. Olaszország ugyanis gyengeségei miatt fokozottan ki volt szolgáltatva a nemzetközi pénzügyi spekulációs támadásoknak (pl. 1992-ben, amikor is a líra elleni spekuláció miatt 1996-ig szüneteltetni kellett annak valutaárfolyam-mechanizmusban /ERM/ való részvételét), ezért a monetáris, sőt szélesebb értelemben véve az egész gazdaságpolitikai eszközrendszer minél nagyobb részének „közösségiesítése" fokozottabb stabilitást, védelmet nyújtana számára, mint ugyanezen funkciók saját kézben tartása.

A közös pénz bevezetéséhez szükséges szerződésmódosítások érdekében 1990-re összehívott kormányközi konferencia (amely novemberben Rómában kezdte meg munkáját) az 1990-es, Giulio Andreotti miniszterelnöksége alatt zajló olasz soros EU-elnökség legfőbb prioritásaként szerepelt. A tárgyalások fő kérdése a harmadik szakaszban való részvételt érintő feltételek meghatározása volt. Míg a német vezetés minden tagállamra kötelezően érvényes, pontosan meghatározott „konvergencia-mutatók" előírását javasolta, addig az olasz kormány azon az állásponton volt, hogy a gazdasági stabilitást célzó politikák puszta tendenciája legyen a belépési követelmény,

[26] Amelyből aztán 1973 elején távoznia kellett.
[27] CARBONE – QUAGLIA 2011: 165.

ne pedig számszerűen meghatározott paraméterek mechanikus teljesítése.[28] E téren végül a német-holland álláspont győzött, ugyanakkor az olasz pénzügyminiszter, Guido Carli elérte, hogy e mutatók teljesítésének vizsgálata ne statikus, hanem dinamikus elv alapján történjen. Ezen túlmenően Olaszország nem nézte jó szemmel az Unió kétsebességűvé válásának folyamatát, ezért nem támogatta a végül elfogadott „opting out" lehetőségét a GMU harmadik fázisa alól.[29] Mindazonáltal a kritériumok rugalmasabbá tételére (pl. a munkanélküliségi ráta figyelembe vétele) tett olasz törekvések az államadóssági mutatón kívül nem vezettek eredményre, ezért a mindenkori kormányok előtt két út állt: vagy végrehajtani a feltételek teljesítését lehetővé tevő költségvetési kiigazításokat és strukturális reformokat, vagy elfogadni Olaszország perifériás szerepét, távlatilag az európai integráció másodvonalába tartozását. Az utóbbi opció alapító EK-tagországként nem jöhetett szóba, ily módon a maastrichti kritériumok teljesítése „külső kényszerként", motivációs erőként jelent meg az olasz politikai elit előtt az ország közpénzügyeinek egyéb körülmények között esélytelen rendbe tételére. Az olasz költségvetési kiigazításoknak (az Amato-, Ciampi-, Dini- és Prodi-kormányoknak[30] köszönhetően pl. az államadósságot sikerült csökkenő pályára állítani és – igaz, főleg egyszeri, „nem-ortodox" intézkedésekkel - a költségvetési hiányt is sikerült 3% alá szorítani), valamint a kedvező európai légkörnek köszönhetően (ehhez szükség volt az európai partnerek, különösen Németország jóindulatára is[31]) végül Olaszország az első körben vezethette be az eurót.

A 2000-es években az EU-politikák közül talán a GMU-hoz való hozzáállás volt az, amelyben a legnagyobb különbségeket tapasztalhattuk az olasz belpolitikai szereplők között. Míg a mainstream balközép pártok igyekeztek az előnyök tudatosításával érvelni, a jobbközép többször is egyenesen a stabilitási és növekedési paktum (SNP) előírásait hibáztatta az olaszországi adócsökkentés végrehajthatatlanságáért, illetve az olasz ipari vállalatok kialakult versenyhátrányáért.[32]

Ahogy láttuk, a politikai megfontolások, a tagállami/nemzeti érdekek kezdettől fogva alapjaiban határozták meg a rendszert, és fejlődése során ugyancsak ezek bírtak elsődleges szereppel. Minderre kiváló példaként szolgál a stabilitási és növekedési paktum előírásainak módosítása 2005-ben, melyet ma sokan az euróövezeti államadósság-válság döntő okaként értékelnek. Bár az SNP előírta a költségvetési politikák szigorú folytatását és felügyeletét, 2002-től kezdve számos tagállam képtelen volt betartani a referenciaértékeket. Ezek közé tartozott Franciaország és Németország is, ugyanakkor az EU e két vezető tagállama ellen – a Tanácsban kialakított politikai alkunak megfelelően – nem alkalmazták a szankciókat. Mindez nagymértékben aláásta

[28] BINDI 2011: 177..

[29] RAGUSA 2011: 36.

[30] A végül 1996. szeptember végén elfogadott 35 Mrd eurós Prodi-féle „sokkterápia" része volt a közös valuta bevezetését szolgáló rendkívüli elvonás, az ún. euró-adó is.

[31] Paradox módon ez a politikai döntés pontosan a költségvetési stabilitás és a monetáris szigor doktrínáját alkalmazó Németország érdekeit szolgálta. Nyilvánvaló volt, hogy Olaszország kívülmaradása a közös valuta projektje egészének értelmét kérdőjelezte volna meg, egyúttal akár komoly versenyképességi hátrányt is jelenthetett volna Németország számára (a líra leértékelésének mindig is előszeretettel alkalmazott eszköze által).

[32] CARBONE - QUAGLIA 2011: 167.

a közös valutára vonatkozó szabályok hitelességét. A döntő változás az SNP 2005. márciusi módosítása volt a nagy tagállamok – így Olaszország - egyetértésével, „legalizálva" a szankcióktól való eltekintés lehetőségét.[33]

Az államadósság-állomány magas szintje egy olyan sebezhető pontja Olaszországnak, amely különösen érdekeltté teszi az állampapír-piaci válságok és az azokkal összefüggő spekuláció kockázatainak európai szintű rendezésében.[34] Lényegében ez az a „belső" ok, amiért Olaszország mindvégig kedvezően foglalt állást az egyes periféra-államoknak szánt **mentőcsomagok** vonatkozásában (ld. a görög, ír, portugál „segély"programokat), még akkor is, ha az így rá eső befizetések és garanciák az ezen államokkal szembeni tényleges olasz kitettség többszörösét jelentették.[35]

Ugyanilyen logika alapján Olaszország kedvező álláspontot foglalt el az Európai Pénzügyi Stabilitási Alap (EFSF), majd az Európai Stabilitási Mechanizmus (ESM) létrehozásával kapcsolatban azon az alapon, hogy állandó válságkezelő-segélymechanizmusra szükség van az eurózóna egészét, illetve annak „leggyengébb láncszemeit" érintő spekulációs támadások kivédésére. Az olasz álláspont nem függetleníthető az Itáliát 2011 nyarán – részben saját belső gyengeségei miatt – elért kötvénypiaci spekulatív hullámoktól: mind az olasz államkötvények hozamszintjei[36] (és ezzel együtt azok német állampapírokhoz viszonyított hozamkülönbsége, ún. „spread"-je), mind a szuverén adósságkockázat elleni biztosítási felárak – CDS-ek - meredeken emelkedni kezdtek. A piaci spekuláció enyhítése érdekében Olaszország az EFSF/ESM minél rugalmasabb alkalmazását szorgalmazta, e tekintetben is elsősorban a szigorú kondicionalitást pártoló Németországgal szemben mutatkoztak meg az érdekkülönbségek. Szintén az eurózóna államadósság-válságának enyhítését, a „fertőzési hatás" elkerülését szolgálta a 2010. májusi rendkívüli Európai Tanács azon - pontosan olasz-francia kezdeményezésre született – döntése,[37] amellyel lehetővé tette az **Európai Központi Bank** számára a bajba került tagországok államkötvényeinek másodlagos piacokon történő vásárlását. A spekulációs nyomás csökkentésében végül kiemelt szerepe volt az EKB főleg Mario Draghi elnökké választását követően megtett „nem-konvencionális" lépéseinek, amelyek mindegyike egyértelműen kedvezett Olaszországnak – a piaci stabilitás helyreállítása irányába tett lépések révén.[38] A német és olasz állampapírok hozamkülönbségei ugyan 2013 közepéig az indokoltnál magasabb szinten maradtak, de azt követően fokozatos csökkenéssel, 2014 májusára-

[33] *Da oggi in Europa più rigore sul debito*. Il Sole 24 Ore, 2011.09.28.

[34] BONVICINI – COLOMBO 2011: 54.

[35] 2013-ban pl. az olasz GDP 3,5, 2014-ben 3,8%-át teszik ki a vonatkozó segélycsomagokhoz, illetve az eurózóna válságkezelő mechanizmusaihoz (EFSF, ESM) való hozzájárulás összege.

[36] Míg 2011. június 1-jén a tízéves államkötvények spread-je még 171 bázisponton állt (azt megelőzően pedig, 2008-2009 során 100 pont körül), addig július közepén már meghaladta a 300 pontot is, augusztusban 400 fölött, majd november 9-én pedig – Berlusconi kormányfő lemondása közepette – 575 ponttal elérte rekordját.

[37] BRUNI 2011.

[38] Pl. az ún. Secuties Markets Programme (SMP) keretében 2011 augusztus 8-án megindított „támogató" másodlagos piaci államkötvény-vásárlások; a bankok likviditásának javítását célzó ún. LTRO-programok; vagy a 2012 nyarán kilátásban helyezett közvetlen monetáris tranzakciók (Outright Monetary Transactions, OMT)

júniusára lényegében elérték a német és az olasz gazdaság strukturális különbségei által indokolt 150-160 bázispontos különbséget.

Az eredeti formájában **versenyképességi paktum** néven előterjesztett, majd euró plusz paktum néven véglegesedett német-francia javaslat tartalmát tekintve pozitívan foglalt állást Olaszország. Ez szervesen illeszkedik abba az immár hagyományosan konzekvensen követett irányvonalba, miszerint Róma minden olyan kezdeményezést támogat, amely a szorosabb európai gazdaságpolitikai koordináció, az „európai opció" erősítése irányába mutat. Ebből a megfontolásból üdvözölte az **európai szemeszter** intézményét is, mint a tagállamok közötti valódi fiskális politikai koordináció első megnyilvánulási formáját.[39]

Olaszország ugyancsak támogatta a költségvetési politikák szorosabb ellenőrzését biztosító kezdeményezéseket, pl. az Stabilitási és Növekedési Paktum (SNP) szigorítását eredményező ún. **hatos csomagot**, továbbá a kettes csomagot. Eredményesnek tekinthető fellépése annak érdekében, hogy az általános szigorítás mellett az SNP-ben az makrogazdasági egyensúlytalanságok megítélése során, az államadósság fenntarthatóságának biztosításakor (ún. egyhuszados adósságcsökkentési szabály[40]) az ún. „egyéb releváns szempontok" is a mérlegelés részét képezzék. Az egyébként hagyományosan a közösségi módszert pártoló Olaszország nem támogatta ugyanakkor az SNP megsértésével járó szankciók automatikussá tételét, vagyis ez esetben ugyancsak nemzeti érdekeiből indult ki, a többi tagállammal egyetemben fontosnak tartotta az „utolsó szó" politikai jellegének megőrzését.

Kevésbé sikeresnek bizonyult Olaszország álláspontjának érvényesülése azon területeken, melyekben nagy ívű, a fiskális, illetve adóssági unió irányába mutató innovatív kezdeményezéseket tett. Ezek közül kiemelendő az **európai adósságközösség** ötlete, a tagállamok által közösen garantált, a spekuláció elleni „leghatásosabb ellenanyagként" számon tartott eurókötvények piacának kialakítása. Bár a javaslat közösségi előnyeihez nem fér kétség, mégis egyértelmű, hogy annak legfőbb haszonélvezője Olaszország lenne, mégpedig a mérséklődő kamatszintek államadóssága finanszírozási költségeinek érdemi csökkenése révén. A szoros anyagi érdeken túl azonban politikai motivációkat is találunk az eurókötvények olasz támogatása mögött: ezt – a valódi fiskális politikai integráció részeként –a „közösségi módszerhez" való visszatérésként fogja fel, ami egyet jelent a német-francia tengely „diktátumaitól" való szabadulással.

Az egész EU-ban is komoly tőzsdei visszaeséseket hozó 2011-es nyarat követően világossá vált, hogy a piacok nem tartják megfelelőnek a válságkezelés addigi eredményeit. Erre a tényre a német válasz a további fiskális szigor megkövetelése (a 2012 márciusában elfogadott új államközi **fiskális politikai szerződés** javaslatával[41]) volt, a perifériaállamok – így Olaszország is - inkább az EKB szerepvállalásának erősítését és az európai szintű válságkezelő eszközök „tűzerejének" növelését

[39] Ministero dell'Economia e delle Finanze (2011a), III. o.

[40] Az államadósság GDP 60%-át meghaladó részét éves átlagban annak egyhuszadával kell csökkenteni.

[41] A gazdasági és monetáris unió (GMU) stabilitásáról, koordinációjáról és kormányzásáról szóló szerződés.

hangsúlyozták. A fiskális paktummal kapcsolatos olasz álláspont mindvégig arra irányult, hogy megfelelően vegyék figyelembe a túlzott egyensúlytalanságok értékelésénél a ciklikus fázisokat; hogy az államadósság csökkentésének kötelezettsége terén a hatos csomaggal már elfogadottakhoz képest ne kerüljön sor további szigorításra; hogy a makrogazdasági egyensúlytalanságokkal szembeni fellépés szorosan kapcsolódjon a belső piac teljes kialakításához; hogy megerősítést nyerjenek az Unió szolidaritási elvnek megfelelő stabilitási-válságkezelési alapjai mind hatáskör, mind forrásnagyság tekintetében.[42]

Az európai válságkezelés további szakaszában az intézményes építkezés, a gazdasági és monetáris unió tartós megerősítése került napirendre, a „négy elnök" 2012 októberi időközi jelentése nyomán.[43] E dokumentum beazonosította a **GMU elmélyítésének** négy építőelemét (egységes pénzügyi keret, európai szintű pénzügyi felügyelettel, valamint betétgarancia-rendszerrel és bankszanálási mechanizmussal /bankunióval/; egységes költségvetési keret, középtávon közös államkötvény-kibocsátás, hosszabb távon pedig egy kvázi európai kincstár; integrált gazdaságpolitikai keret; a demokratikus legitimitás és elszámoltathatóság növelését biztosító keret). Olaszország ezek vonatkozásában azt az álláspontot foglalta el, hogy bár prioritást élvez a **bankunió** kialakítása, szükség van az előrelépésre a többi „építőkocka" vonatkozásában is. A bankuniós csomagot tekintve pedig az összes részelem (pénzügyi felügyelet, betétbiztosítási rendszer, bankszanálási mechanizmus) egyidejű és minél szélesebb kört érintő kialakítása mellett tört lándzsát – ellentétben a német és észak-európai, fokozatosabb, megfontoltabb haladást igénylő álláspontal.

A GMU elmélyítése során a strukturális reformok tagállami elkötelezettséget garantálandó - német kezdeményezésre - felmerült **„szerződéses megállapodások"** ötlete vonatkozásában kifejezett olasz igény volt a kapcsolódó ösztönzők, az ún. szolidaritási mechanizmusok ezzel párhuzamos kiépítése, és általános értelemben is a szolidaritási elv, valamint a gazdasági növekedés hangsúlyosabb elősegítése a költségvetési szigor mellett. Az intézkedéscsomaggal kapcsolatos olasz elvi álláspont a következő: az európai gazdaságirányítás **még nyitva lévő témaköreit** illetően Olaszország azért támogat minden közösségiesítő kezdeményezést, mert mindezek elősegítik a bankválságok kialakulásának elkerülését, áttételesen pedig a bankválságok és az államadósság-problémák közötti összefüggést (ördögi kört), a „fertőzési hatást" szakítják meg.

Egyébiránt a válságkezelés során Olaszország mindvégig szemben állt a fiskális szigor kizárólagosságára épülő német „dogmával", és igyekezett elmozdítani az európai napirendet a **növekedésösztönzés** irányába. A Berlusconi - részben pontosan a pénzpiaci spekulációs pánik hatásaként történt - 2011. végi lemondását követően hivatalba lépett Mario Monti vezette szakértői kormány (pontosabban francia-olasz-spanyol „lobbi") nem kis sikere volt a 2012. júniusi EiT azon döntése, amellyel elfogadta az EU 120 Mrd eurós gazdaságösztönző csomagját, az ún. növekedési és munkahely-teremtési paktumot. Németország és az északi államok ellenkezése miatt

[42] BRUNI 2012: 36.

[43] Van Rompuy EiT-elnök, Barroso bizottsági elnök, Draghi EKB-elnök és Juncker eurócsoporti elnök „A valódi gazdasági és monetáris unió felé" c. jelentése

nem sikerült ugyanakkor elérni az olasz delegáció részéről tett azon javaslatot, miszerint a produktív, gazdasági növekedést elősegítő beruházások értékét ne számítsák be a költségvetési hiányba (ún. „**aranyszabály**"). Az azóta hivatalba lépett olasz kormányok is igyekeznek napirenden tartani ezt a kérdést, lényegében az „SNP-ben meglévő rugalmasság maximális kihasználásán" is főként ezen ötlet megvalósítását értik.[44]

Az olasz kormányok törekedtek arra, hogy a válságkezelés tartalmi kérdésein túl az **európai döntéshozatal formájában** is az olasz érdekeknek jobban megfelelő gyakorlat váljon általánossá – vegyes sikerrel (a korábban tapasztalt, a francia-német páros előzetes megállapodásaira alapozó alkuk helyett szélesebb körű egyeztetéseket tartanak szükségesnek).

2.3. Az EU költségvetése

Az EU pénzügyi forrásait tekintve Olaszország az óvatos föderalista irányt foglalta el: bár szükségesnek tartaná az Unió szerepvállalásához, ambíciószintjéhez mérten magas költségvetés biztosítását (akár saját forrásokkal)[45], ugyanakkor tudomásul vette, hogy erre a politikai és gazdasági körülmények nem adnak módot. Másrészt, nettó befizető államként elsődleges érdeke a nettó egyenlegének javítása. Olaszország általában ellenez minden ad hoc korrekciós mechanizmust, különszabályt, így pl. a legnagyobb nettó befizető államoknak nyújtott visszatérítéseket (pl. brit *rebate*). Ennek megfelelően mind a 2007-2013-as, mind a 2014-2020-as többéves pénzügyi keret (MFF) tárgyalásakor ezek megszüntetése, de legalábbis igazságosabbá tétele mellett érvelt. Különösen a 2014-2020-as keret tárgyalásakor ragaszkodott az olasz nettó egyenleg javításához, amely végül is mérsékelten, de eredményre vezetett.[46] Nettó egyenlege az MFF végső formája szerint évi 650 millió euróval javul (a 2007-2013-as időszakban évi 4,5 Mrd eurós /a GNI 0,28%-a/, a 2014-2020-asban 3,85 Mrd eurós /a GNI 0,23%-a/ nettó befizetői pozícióban lesz).[47] A forrásokat tekintve Olaszország elviekben támogatta az EU egy esetleges új (saját) forrásának bevezetését (pl. energiaadó, pénzügyi tranzakciós adó, CO_2-kibocsátási kvóták kereskedelme), de a tagállamok adópolitikai szuverenitása és a fiskális semlegesség fenntartása mellett

[44] Matteo Renzi miniszterelnök is különös jelentőséget tulajdonít e javaslat megvalósításának. Általánosságban is a növekedés és foglalkoztatás előmozdítása (a költségvetési szigor megtartása mellett, egyúttal az európai diskurzust a növekedés felé elmozdítandó) a 2014. második félévi olasz EU-elnökség első számú prioritása.

[45] E ponton említendő Emma Bonino, az Európai Bizottság egykori alelnöke és a Letta-kormány külügyminiszterének javaslata az ún. „laza föderációra" (federalism light), amelynek értelmében az EU költségvetését fokozatosan a tagállamok GDP-jének 1%-áról 5%-ára kellene növelni, olyan feladatok közösségi ellátása mellett, mint pl. a határvédelem, a közös hadsereg vagy a gazdaságfejlesztés (nagyberuházások).

[46] E törekvése egyébként igazolható volt, ugyanis a 2007-2013-as időszakban Olaszországra – az EU-átlagnak megfelelő egy főre eső GDP mellett – az Uniós költségvetési befizetések 14%-a, míg a kifizetéseknek csak 10%-a jutott.

[47] Abból kifolyólag, hogy az Olaszországnak juttatott kohéziós források növekednek, ellentétben a többi tagállamban tapasztalható 8-10%-os csökkenéssel.

(vagyis hogy ez ne eredményezze az átlagos adóteher növekedését, és a EU költségvetésének kormányközi komponensének mérséklődése mellett).

A Bizottság 2014-2020-as többéves pénzügyi keretre 2011 júniusában tett javaslata kapcsán Olaszország csatlakozott a nyolc nettó befizető tagállam közös dokumentumához, amelyben azok a tagállami befizetéseket érintő bizottsági kalkulációkat túlzónak tartották. Nem támogatta ugyanakkor a költségvetés egyenlegének nominális csökkentését, amire a végső kompromisszummal végül is sor került.

Nem tartozott ugyanakkor a nettó befizetői csoport kemény magjához, pl. a **kohéziós politika** forrásainak csökkentését nem támogatta. A Bizottság azon javaslatát is rossz szemmel nézte Róma, hogy beiktatásra kerülne egy harmadik, köztes kategória a konvergencia és a versenyképesség célkitűzés alá tartozó régiók közé.[48] A kohéziós kifizetések kondicionalitásának erősítésével egyetértett, de felhívta a figyelmet a kondicionalitás és a szankciók összefüggésbe hozásának veszélyeire.[49] A jól teljesítő régiókat jutalmazó ún. teljesítési tartalék rendszerének ötletét ugyan Olaszország támogatta, de csakis nemzeti szinten, ennek tagországok közötti átcsoportosítását nem tartotta elfogadhatónak. Ugyancsak elfogadta azt, hogy a kohéziós politika irányítási rendszere – és céljai – nagyobb összhangot mutasson az Európa 2020 stratégiáéval.

A **közös agrárpolitika** reformja kapcsán kiemelendő, hogy Olaszország a közvetlen kifizetések kizárólag a földterületek kiterjedéséhez kötését elutasította, ugyanis ez nagy mértékben rontotta volna az olasz pozíciókat. Ehelyett a forrásokat egyéb, a termelés értékét és minőségét is tükröző mutató figyelembe vételével javasolta elosztani (az ún. mezőgazdasági termelés értéke /VAP/, valamint az egyes régiók vásárlóereje alapján). Ezzel igyekezett javítani a KAP-források terén elért gyenge pozícióján: a 2007-2013-as időszakban ugyanis míg az EU bruttó mezőgazdasági termelésének 12,5%-át és a hozzáadott érték 17%-át Olaszország adta, addig az EU mezőgazdasági kifizetéseinek mindössze 8%-át szerezte meg. A vidékfejlesztés (a KAP második pillére) terén Olaszország a célkitűzések elérésének rugalmasabb megközelítését pártolta (nagyobb mozgástér a tagállamoknak), a beavatkozások területi koncentrációjának erősítésével és a vidékfejlesztési programokhoz kapcsolódó forráskezelés szabályainak egyszerűsítésével – ezzel együtt a források tagállamok közötti elosztásának módját megfelelőnek tartotta.

Az **egyéb kiadási tételek** közül a növekedést és foglalkoztatást elősegítő területekre (iparpolitika, kutatás, oktatási és képzési programok, transz-európai hálózatok) szánt volna több uniós forrást. Ezen túlmenően javasolta a migrációs politikák támogatásának megduplázását a 2007-2013-as időszakban elérhető forrásokhoz képest.

2.4.Növekedésösztönzés: kohézió, belső piac, energia

[48] Ez a javaslat egyértelműen a francia és német régiók tulajdonságait vette alapul, míg az érintett olasz területi egységek jelentősége minimális.

[49] Nem volt támogatható számára a kohéziós kifizetéseket az SNP teljesítéséhez kötését szorgalmazó eredeti német javaslat.

Ahogy a fentiekben is megállapítást nyert, a magas államadósság miatt folyamatosan szükséges szigorú fiskális politika mellett az olasz államnak nincs érdemi lehetősége komoly gazdaságösztönző beruházásokra. Következésképpen e vonatkozásban az EU-szintű lépéseket, programokat – mivel a nemzeti lehetőségekhez képest „hozzáadott értékkel", vagy talán pontosabb kifejezéssel élve „helyettesítő" értékkel bírnak – nagyon is szívesen fogadja.

A gazdasági felzárkózás fő uniós eszköze a **kohéziós politika**, ugyanakkor Olaszország alkupozícióit e téren számottevően rontja, hogy az egyik legrosszabb adatokkal rendelkezik a programozott támogatások felhasználása tekintetében. Az EU által a regionális politika keretében rendelkezésre bocsátott források mérsékelt jelentőségét szemlélteti, hogy azok pl. a *2007-2013-as időszakban* mindössze az olasz GDP 0,2%-át teszik ki (28,8 Mrd euró). Szerepük tehát nem vethető össze az új tagállamok általában 2%-ot meghaladó hasonló adatával, de még Spanyolország (0,36%), Görögország (1%), Portugália (1,23%) szintjével sem.[50] A 2007-2013-as időszakra szóló Nemzeti Stratégiai Referenciakeret (EU támogatás+hazai önrész) összesen 59,4 Mrd eurót tett ki, amelyből 52 „egyalapos" Operatív Program részesedik – az Operatív Programok nagy száma jelzi az olaszországi kohéziós politika egyik fő problémáját, a túlzott szétaprózottságot.[51] A források felhasználása ennek megfelelően lassan haladt, 2011 végéig a keret mindössze 23%-át sikerült kifizetni. Ez egy jelentős romlást jelent – időarányosan – még az előző, 2000-2006-os programozási időszak mutatóihoz képest is, ráadásul a nagyobb fejlesztési igényű déli, konvergencia célkitűzés alá tartozó régiókban az átlagot lényegesen alulmúló felhasználási arányok voltak tapasztalhatóak. Többszöri átprogramozás, a projektek közösségi támogatási szintjének növelése eredményeképpen sikerült javulást elérni, de 2013 végére még így is csak a teljes hétéves időszakra tervezett források 53%-át sikerült kifizetni.

A *2014-2020-as időszakban* némiképp növekednek az Olaszországra jutó kohéziós források: az EU-költségvetésből származó összeg 32,3 Mrd eurós nagyságrendet ér el, amelyhez mintegy 24 Mrd euró hazai társfinanszírozás kapcsolódik. A felhasználás hatékonyságának javítása érdekében a korábbinál nagyobb arányt fognak képviselni a központi kormányzat beruházásai (a források 60%-át, szemben az előző ciklus 50%-ával), továbbá a tervezési, szervezési és irányítási hiányosságok mérséklése érdekében 2014 tavaszán létrejött a Miniszterelnökség felügyelete alá tartozó Területi Kohéziós Ügynökség (Agenzia per la Coesione Territoriale), amelynek feladata a forrásfelhasználás szisztematikus nyomon követése és ellenőrzése, valamint a programok lebonyolításában részt vevő szervek számára történő segítségnyújtás.

Olaszország növekedési lehetőségeit ugyancsak behatárolja a nemzetközi összevetésben igen magas, 80% körüli importfüggőség az ország **energia**ellátásában, amely egyúttal a jövőben is folyamatos külső kockázati tényezőként értékelhető. Pontosan ez a sebezhetőség az, ami miatt Olaszország törekszik – sikerrel –

[50] European Commission 2012: 15.

[51] A területfejlesztési politikai intézkedések és források további problémái, hogy azok még mindig kisebb súllyal célozzák a nagyobb beavatkozási igénnyel rendelkező régiókat; a folyó kiadások aránytalanul nagyobb súllyal szerepelnek a tőkeberuházásokkal szemben; továbbá általában véve a regionális fejlesztési célra fordított összegek nagyságrendje is elégtelennek bizonyul az országon belüli eltérések mérséklésére.

diverzifikálni behozatalát mind a földrajzi viszonylatok (forrásdiverzifikáció), mind a szállítási módok és útvonalak vonatkozásában. Fő célja, hogy mind a földgáz, mind az elektromos áram piacán regionális elosztói (hub) szerepet töltsön be, ezért alapvető fontosságú számára az egységes európai energiapiac megteremtése (ezért is támogatja az energiapiaci liberalizációs csomagokat), az ehhez szükséges hiányzó határkeresztező összeköttetések kiépítése révén. Tekintettel az 1987-es, majd a 2011-es elutasító népszavazási eredményre, az atomenergia belátható időn belül nem opció Olaszországban, ezért az energiaellátásában hosszabb távon a földgáz fog központi szerepet betölteni.

A teljes földgázimporton belül Észak-Afrika a 2000-es évek szinte mindegyikében 50%-ot közelítő részesedéssel bír,[52] így az attól való függés ellensúlyozására az olasz energiapolitikai stratégia szerint az orosz földgáz nagyobb mértékű felhasználása ad hosszabb távon is kiszámítható lehetőséget: ide vezethető vissza a Déli Áramlat erőteljes kormányzati támogatása, a nemzeti energetikai óriásvállalat, az ENI közvetlen részvétele mellett. Az orosz eredetű földgáz arányának növelése – de legalábbis annak az ukrán tranzitútvonal „kockázataitól" való függetlenítése – tehát komoly olasz geopolitikai érdek. A Nabucco tekintetében Olaszország – nem látva a szükséges források rendelkezésre állását – mindig is szkeptikus volt, a Déli Gázfolyosó legesélyesebb projektjének a kisebb volumenű, lényegesen alacsonyabb költséggel járó Transz-Adriai Vezetéket (TAP) támogatja, ugyanis így a kaukázusi (azeri) eredetű energiahordozó bevonása további előrelépést jelentene Olaszország földgázimportjában.

Növekedés és belső piac: Az egységes piac továbbfejlesztésével kapcsolatos uniós politika vázát a nagy tekintélyű Mario Monti jelentése képezi.[53] A 2010. május 9-én publikált dokumentum egy komplex intézkedéscsomagra tesz javaslatot az egységes belső piac még meglévő akadályainak felszámolása érdekében. Olaszország a Monti-javaslatokat és az abból kifejlődött egységes piaci intézkedéscsomagokat (*Single Market Act I., II.*) teljes mértékben támogatja. Olaszország erősen érdekelt mindenféle gazdaságélénkítő hatású európai kezdeményezésben, mert ily módon javulhat versenyképessége, piacra jutási lehetőségei, anélkül, hogy – komoly belső erőforrásokkal nem rendelkezvén – a hazai kereslet és beruházások számottevő emelésével önerőből lenne képes ezt előmozdítani.

A kisvállalkozói intézkedéscsomagot (*Small Business Act*) Róma hasonló megfontolásból támogatja, sőt, kimondhatjuk, hogy a program legelkötelezettebb híve. Ha figyelembe vesszük, hogy Olaszországban nemzetközi összehasonlításban mind a GDP előállítása, mind a foglalkoztatás szempontjából domináns (előbbiben 56,

[52] 2013 előtt még mindössze kb. egyharmados súlyt képviselt Oroszország, míg az észak-afrikai gáz aránya – Algéria 32,5% + Líbia 9,5% - összesen 42% volt. A 2013-as év egészében Algéria már csak 20, míg Oroszország 49%-os súllyal szerepelt, amelynek fő oka, hogy az ENI – a csökkenő olasz földgázkereslet fényében - újratárgyalta algériai importszerződéseit, átmenetileg durván megfelezve az onnan behozott földgáz mennyiségét, ezzel párhuzamosan az Oroszországból származó behozatalt 27%-kal növelte. Az észak-európai /norvég és holland/ gáz a teljes olasz behozatal 12%-át jelenti.

[53] A New Strategy for the Single Market: At the Service of Europe's Economy and Society, Report to the President of the European Commission.

utóbbiban 69%-os súlyú)[54] a kis- és középvállalati szektor szerepe, ezúttal sincs okunk meglepődni Róma pozícióján e kérdésben. Álláspontja szerint az EU fellépésének elsősorban a KKV-k nemzetközi piacokon történő megjelenését elősegítő hozzáadott értéke lehet, különösen olyan körülmények között, amikor az olasz vállalkozások a beszűkülő banki hitelezés miatt nehezen és drágán jutnak forráshoz.

3. Külpolitika, szomszédság

Az olasz külpolitika legfőbb korlátai a nemzetközi politikai vagy katonai fellépésre rendelkezésre álló anyagi eszközök végességéből következnek, márpedig nyilvánvaló, hogy bármely ország külpolitikai eredményességének vezérfonala a feladatok (elköteleződések) és az erőforrások közötti egyensúly. Olaszországban ugyanakkor ez a strukturális kötelezettség hagyományosan nem érvényesül: a külső partnerek előtti „jó színben feltűnés" szándéka sosem párosult az ehhez szükséges erőforrások megfelelő arányú biztosításával sem a diplomáciai, sem a katonai kiadások tekintetében. A **külpolitikára fordított kiadások** folyamatos csökkenése az állami költségvetésben különösen az utóbbi néhány évben szembetűnő (2011-ben ez az arány rekordmélységet ért el az állami költségvetés 0,25%-ával - 2010-ben még annak 0,26%-a, 2009-ben még 0,27%-a volt, ezek a kiadások a fő európai partnerek hasonló adatait messze alulmúlják).[55] A **védelmi kiadások** csak némileg ellensúlyozzák ezt a képet: bár abszolút értékben (és a költségvetés főösszegében) stabilak a GDP 1%-át alulról súroló értékkel, de messze alatta maradnak az európai átlagnak (1,4%) és a NATO-partnerek körében tett kötelezettségvállalásnak egyaránt (2%).[56]

Mindezek alapján nem meglepő, hogy Olaszország regionális középhatalmi szerepét csakis áttételesen, nemzetközi szervezeteken keresztül (ENSZ, de még inkább a NATO és az EU) képes fenntartani. Ennélfogva különösen érdekelt az EU egységes külpolitikai fellépésének erősítésében, illetve a közös kül- és biztonságpolitika olasz politikai és gazdasági érdekeknek megfelelő irányba terelésében (Balkán, Mediterráneum, Közel-Kelet térsége). Ezek a törekvések már az európai integráció kezdetén – a végül 1954-ben a francia nemzetgyűlés által leszavazott – **Európai Védelmi Közösség** (EVK) támogatásával is nyilvánvalóak voltak. Alternatív megoldásként – az NSZK-val együtt – Olaszország csatlakozott a brüsszeli szerződéshez, és közvetlenül ezután a Nyugat-Európai Unió tagjává vált.

Az EU nemzetközi szerepének támogatása, a közösségi döntéshozatal erős pártolása olasz részről már az **európai politikai együttműködés** (EPC) kereteinek 1970-es években történt meghatározásakor is egyértelmű volt,[57] ugyanakkor igyekezett ezt atlantista elkötelezettsége megtartásával összebékíteni. Az európai külpolitikai

[54] RIELA – VILLAFRANCA 2012: 13.
[55] Ministero degli Affari Esteri 2011: 21.
[56] IAI-ISPI 2012: 11.
[57] A külpolitikai együttműködést megcélzó Davignon-jelentés kapcsán Olaszország eleve szerette volna a biztonság- és védelempolitikát is az EPC részévé tenni, amely javaslat kapcsán erős érdekütközésre került sor Franciaországgal.

együttműködés alkalmat adott Róma számára az USA által elvárt irányvonaltól való esetenkénti eltérésre (pl. Észak-Afrika vagy a Közel-Kelet kapcsán), azaz bilaterális kapcsolatai önálló fejlesztésének fedéseként is szerepelt.[58] A hidegháború után Olaszország a tágabb Mediterráneum iránti figyelemben találta meg új szerepét az EU Kelet-Európa felé fordulása körülményei között. Ennek sikeressége legalábbis megkérdőjelezhető, Olaszország nem vált az európai közös külpolitika megkerülhetetlen szereplőjévé. A hidegháború végét követően Gianni De Michelis külügyminiszter igyekezett szorosabbá fonni Olaszország kapcsolatait a kelet-közép-európai államokkal – a német befolyás növekedését ellensúlyozandó -, azonban az e célra létrehozott **Közép-Európai Kezdeményezés** forráshiány miatt csak szerény eredményeket tudott hozni. Ugyancsak ő javasolta először az EU külpolitikája koherenciájának biztosítása (és persze ezáltal saját súlyának emelése) céljából az **ENSZ Biztonsági Tanácsában** a közös EU-képviselet megvalósítását.[59] Ehhez hasonló „vesszőparipája" az olasz politikai vezetésnek a közös **európai hadsereg** távlati megteremtésének igénye, amely – a kétségtelen gazdasági racionalitás mellett – Olaszország relatív nemzetközi szerepét kívánja erősíteni.

Az 1990-es évek legnagyobb jelentőségű olasz kezdeményezése az 1991 októberében kiadott brit-olasz közös nyilatkozat a közös biztonság- és védelmi politikáról, amely mögött a **Nyugat-Európai Unió** funkcióinak EU-ba integrálásának ötlete állt (a transzatlanti kapcsolatok megőrzése érdekében).[60] A korábbi olasz föderalista megközelítés módosulását hozta 1993-ban a Ciampi-kormány irányvonala, amely – ha nem is a tisztán kormányközi, de – inkább a kooperatív koncepciót követte az EU külpolitikája kapcsán. Az 1997-ben olasz vezetéssel egyébként sikeresen végrehajtott albániai katonai-humanitárius „Alba" misszióra – Németország és az Egyesült Királyság ellenezte bármiféle EU-művelet lebonyolítását - ugyancsak inkább kormányközi módon, EBESZ-égisz alatt került sor.

A **közös biztonság- és védelmi politikára** (KBVP) tett brit-francia javaslat (Saint Malo) nemcsak a német, de az olasz vezetőket is meglepte, Rómával nem történt előzetes egyeztetés, majd – az olasz kormányok ugyan támogatták azt – a politika alakítása során is csak mellékszerep jutott számára.

A 2001-2006 közötti jobbközép kormányok részvétele az európai közös kül- és biztonságpolitika próbakövének számító „terrorizmus elleni háborúban" (Afganisztán, Irak) ismét az USA-hoz fűződő kapcsolatok erősítését célozták, ennek megfelelően a nemzetközi konfliktusokban Róma rendre Washington, London (és Tel-Aviv) - majd 2003 novemberében a csecsenföldi, majd 2008 nyarán a grúziai konfliktus kapcsán Moszkva - álláspontjához közelített. Mindez lehűtötte Olaszország Párizshoz és Berlinhez fűződő viszonyát, és a 2003-ban elfogadott **európai biztonsági stratégia** összeállításában való olasz részvétel is minimális volt. Ami a későbbi konfliktusokat illeti (**arab tavasz**, Egyiptom, Tunézia, Szíria, Líbia, Irán), Olaszország földrajzi helyzete és érdekei miatt mindegyikben igyekezett megkerülhetetlen szerepet játszani (pl. közvetítőként fellépni), de anyagi és katonai ereje mérsékelt volta miatt kevés sikerrel.

[58] CARBONE – QUAGLIA 2011: 167.

[59] Ez a kezdeményezés a későbbiekben, az ENSZ-reform kapcsán rendre ismét előkerült a legkülönbözőbb politikai színezetű olasz kormányok részéről.

[60] Erre végül 2011-ben került sor ténylegesen.

Az ***európai szomszédságpolitikát*** (ENP) Olaszország – mint a közös fellépést erősítő kezdeményezést – ugyancsak erősen támogatta, ugyanakkor meglátása szerint az aránytalan mértékben összpontosít a keleti partnerállamok felé. Geopolitikai érdekei miatt a déli dimenzió erősítését kívánja elérni, amelyhez kitűnő apropót szolgáltatott az arab tavasz. A **keleti partnerséget** (KP) Róma csak a szomszédságpolitika egyik, de nem preferenciális ágának tartja, és rendre hangsúlyozza, hogy azt szigorúan elkülönítve kell kezelni a bővítési politikától. A keleti irányú bővítést egyébként is lezártnak tekinti a nyugat-balkáni államok majdani EU-tagságával. A keleti partnerséggel szembeni inkább hűvös olasz hozzáállásra részben magyarázatot adnak az ország Moszkvához fűződő „speciális" kapcsolatai. Bár földrajzilag Oroszország igen távol helyezkedik el Olaszországtól, gazdasági kapcsolataik, illetve azt ennek érdekében ápolt külpolitikai együttműködésük egyre intenzívebb. Ebben az esetben is elsősorban energiabiztonsági (pl. a Gazprom legnagyobb európai ügyfele az olasz ENI), valamint olasz külgazdasági (befektetések, piacra jutás) szempontok dominálnak. Az olasz diplomácia nem kis kihívásnak kíván megfelelni, amikor a középutat igyekszik megtalálni a Moszkvával ápolt, gazdasági érdekeinek megfelelően minél szorosabb kapcsolatok kívánalma és a fő politikai-biztonságpolitikai szövetségesei (elsősorban az USA) bizalmának megtartására irányuló szándék között. Ugyan támogatta pl. az ukrán válság során az EU Oroszországgal szembeni ellenlépéseit, azonban nem tartozott a szankciók valóban húsba vágó harmadik fázisba léptetését pártoló tagállamok közé és mindvégig hangsúlyozta a Moszkvával való párbeszéd fenntartásának szükségességét.

Sokkal inkább érdekelt Olaszország a szomszédságpolitika déli ágának fejlesztésében, ugyanis külpolitikai-külgazdasági érdeklődésének fő terepe – a Nyugat-Balkán mellett - a **Mediterráneum**, ezen belül is annak délnyugati része. Olaszország mindig is támogatta pl. a barcelonai folyamatot[61], majd az arra épülő ún. Mediterrán Uniót (Unió a Mediterráneumért). Ebben az irányban ugyanakkor egyelőre nem sikerült megvalósítani az olasz törekvések balkáni viszonylathoz hasonló EU-s fedését, amit jól szemléltetnek a Mediterrán Unió vártnál gyengébb eredményei is. Sőt, egyes esetekben feszültségeket hozott a partnerekkel a hagyományos multilaterális keretek között az olasz Mediterrán-politika, pl. a Kadhafi-rezsimmel ápolt speciális kapcsolatok vonatkozásában. Hangsúlyozandó, hogy olasz részről azért élvezett ez a térség az EU és más nemzetközi szervezetek rosszallása ellenére is prioritást, mert az ország speciális körülményei, érdekei ezt tették szükségessé. Líbiával pl. egyrészt az ország energiabiztonságának garantálása (Greenstream földgázvezeték és az ENI kitermelési koncessziói), illetve az illegális bevándorlás visszaszorítása érdekében folyt szoros együttműködés a Kadhafi-rezsim alatt (is).

4. Bővítési politika

[61] Igaz, pontosan az első Berlusconi-kormány bukásával összefüggő belpolitikai bizonytalanságok miatt nem volt képes annak előkészítésében meghatározó szerepet játszani.

Ahogy fent is láttuk, Olaszország a korábbi bővítési körök során is erősen pártolta új tagok felvételét, pl. az Egyesült Királyságét De Gaulle Franciaországával szemben.[62] A rendszerváltástól kezdve az egyik legfőbb támogatója volt (pl. a KEK elindításával) a kelet-közép-európai államok euro-atlanti integrációjának is.[63]

Olaszország bilaterális külpolitikájának a **nyugat-balkáni** államokat érintő törekvései nagyon pozitív keretben jelennek meg a multilaterális (EU) nézőpontból. Róma pragmatikus elvek alapján tulajdonképpen minden nyugat-balkáni állam mielőbbi euro-atlanti integrációját támogatja, mindenféle túlzó, szubjektívan értelmezhető jogi-politikai előfeltételek nélkül. Ebben a jelenlegi tagállamok között nincs osztatlan konszenzus, ezért is jelenik meg esetenként Olaszország félelme az EU elköteleződésének csökkenésétől a bővítés terén. Bilaterális téren e térség államait érintő külpolitikájának célja a mindig is erős gazdasági jelenlétének megőrzése, kapcsolatainak fejlesztése: Németország mellett mind gazdasági jelenlét, mind politikai stabilizáló szerep tekintetében itt a legfőbb szereplő Olaszország.

A bilaterális kapcsolatok erősödése nem mond ellent, sőt erősíti az olasz régiós külpolitika multilaterális orientációját. Összefoglalva tehát itt arról van szó, hogy Olaszország nemzeti érdekeit – a nyugat-balkáni régió stabilitása, illetve itteni gazdasági jelenlétének, politikai szerepének erősítése – multilaterális (EU) keretben, az európai bővítési politikába „csomagolva" érvényesíti. Részben erre a törekvésre vezethető vissza az Adriai-Jón Kezdeményezésre építő, 2010-ben javasolt és 2011 júniusában az EiT következtetéseiben is hivatkozást nyert, és a 2014-ben induló Adriai-Jón Stratégia (AJS) kérdése (az EU ezen új makroregionális stratégiája kifejezetten a Balti, illetve a Duna Stratégia mintájára jött létre). Olaszország legfőbb partnere – és piaca - e térségben Szerbia, ezért annak tagjelölti szintre emelését következetesen támogatta, leszögezve, hogy a csatlakozási tárgyalások megnyitásának (amelyre végül 2014-ben sor került) nem lehet előfeltétele a koszovói kérdés rendezése, csak az ún. normalizációs folyamat elindítása. Ugyancsak a „liberálisabb" tagállamok közé tartozott Albánia tagjelölti státuszát illetően.[64]

A nyugat-balkáni államokhoz hasonlóan Olaszország ugyancsak elsősorban pragmatikus alapon gazdasági érdekei miatt támogatja **Törökország** teljes jogú EU-tagságát. Ankara belépésével egy olasz szempontból igencsak kellemes erőeltolódás következne be az EU belső hatalmi viszonyait tekintve: Dél (a Mediterráneum) felé mozdulna el az Unió súlypontja, ellentételezve a mostani centrális-északi (értsd: német) dominanciát. A török csatlakozás erős támogatásával nem mellesleg Olaszország előre meg kívánja nyerni Ankara hajlandóságát egy esetleges leendő olasz-

[62] Majd 1985 első felében éppen az olasz elnökség, személyesen Giulio Andreotti, akkori külügyminiszter mozdította ki a spanyol és portugál csatlakozási tárgyalásokat a halászati kvóták miatt kialakult holtpontról. BINDI 2011: 52.

[63] Fontos leszögezni, hogy a bővítési politika mind a jobbközép, mind a balközép támogatását bírta. E tekintetben csak a 2001-ben hivatalba lépett Berlusconi-kormány első időszakában tapasztalhattunk átmeneti megingást, ugyanis az a második világháborút követően a jelenlegi Szlovénia területéről elűzött olasz lakosság kártérítéséhez kötötte volna az ország felvételét.

[64] Megjegyzendő, hogy a bővítési politika azon kevés témakörök közé tartozik, amelyek terén hagyományosan teljes az érdekazonosság Olaszország és Magyarország között.

török stratégiai szövetséghez, ugyancsak a német-francia tengely gyengítése érdekében. Az EU bővítési politikájának általános, elvi megalapozottságúnak tűnő támogatása tehát - kimondva-kimondatlanul is – olyan helyzet kialakulását segíti elő, amely Róma specifikus külgazdasági és biztonságpolitikai érdekeivel megegyezik, sőt, saját befolyásának növekedését eredményezné a térségben.

5.Bel- és igazságügyi kérdések, bevándorlás

A bel- és igazságügyi kérdések hagyományosan nemzeti hatáskörbe tartoztak – ennek megfelelően e politikaterületek terén az együttműködés szigorúan kormányközi alapon indult -, azonban a külső környezet változása (nemzetközi terrorizmus, illegális migráció, határokon átnyúló szervezett bűnözés megjelenése) kikényszerítette a tagállamok fokozott kooperációját, illetve bizonyos esetekben közös politikák kialakítását. Olaszország e területeken is támogatta az EU-n belüli együttműködést, sőt, egyes vonatkozásaiban (pl. migráció) geopolitikai helyzete, sajátosságai miatt folyamatosan sürgeti az európai partnereket az integrációban való gyorsabb előrehaladásra.

A belső szabad mozgás jogát garantáló **schengeni egyezmény** is még a közösségi kereteken kívül jött létre, amelynek alkalmazását lehetővé tevő végrehajtási egyezményt Olaszország is aláírta 1990-ben. A határellenőrzések megszüntetésére ugyanakkor Olaszország vonatkozásában nem az első körben, csak két évvel később (1997-ben) került sor.

A bel- és igazságügyi együttműködés területei az uniós jogban először a maastrichti szerződéssel, az Unió ún. harmadik pillérének részeként jelent meg. Olaszország támogatta ezek terén a fokozott együttműködést, a közösségi kompetenciák kiterjesztését (pontosabban bevezetését), amely az amszterdami szerződéssel az ún. első pilléres (közösségi) politikák közé emelés révén valósult meg. A bel- és igazságügyi terület fő kérdésköreit tekintve az alábbiakban összegezhető az olasz álláspont:

A **külső határvédelem** terén Olaszország támogatta az Európai Határőrizeti Ügynökség (Frontex) 2005-ös felállítását, sőt annak székhelyét is szerette volna Itáliában tudni. Az ügynökség gyakorlati működésével azonban nem elégedett, álláspontja szerint valódi önálló műveleti képességekkel bíró közös határőrizeti ügynökségre (és az ennek megfelelő források biztosítására) lenne szükség, amely távlatilag képes lenne ellátni az Unió külső határainak védelmét. Olaszország megfontolásai e téren egyértelműek: számára különösen az Unió déli, tengeri határainak (közösségi érdekű) védelme jelent aránytalanul nagy kiadást, amelyet indokoltnak látna arányosabban megosztani a többi tagállammal.

Ami a **belső határok**at illeti, Olaszország következetesen az ellenőrzések mielőbbi és minél szélesebb kört érintő lebontásában érdekelt. Éppen ezért mindig is támogatta a schengeni térség kibővítését az új tagállamok felé, és határozottan elutasította azt a német-holland megközelítést, amely pl. Románia és Bulgária vonatkozásában a technikai feltételeken túl egyéb követelmények meghatározásával – lényegében belpolitikai megfontolásból –megakadályozták e két tagállam csatlakozását.

Olaszország a **vízumpolitika** terén általánosságban a harmadik országok (különösen az olasz külgazdasági érdekeknek megfelelően pl. Törökország, Oroszország, illetve a Nyugat-Balkán államai) felé mutatott uniós politika puhulását kívánja elérni, ezért erősen támogatja a vízumkönnyítési megállapodásokat. A feltételek tekintetében ez esetben is szigorúan tartja magát ahhoz az elvhez, hogy a technikai előírások teljesülése esetén biztosítani kell a vízumliberalizációt, és nem szabad azt összekeverni politikai kérdésekkel, feltételekkel.

A **menekültügy** kérdésében – különösen az arab tavasz fejleményei fényében, amelynek következtében a Földközi-tenger déli partvidékéről több tízezer migráns érkezett Olaszországba – ugyancsak fokozott közös uniós fellépést szorgalmaz, célja egy valóban közös uniós menekültpolitika kialakítása, közös finanszírozással. Ennek megfelelően üdvözölte a közös európai menekültügyi rendszer kialakítása és elfogadása felé tett lépéseket (2007: zöld könyv), az Európai Menekültügyi Alap 2000-es felállítását, de forrásai nagyságrendjével már nem volt elégedett. Részben az európai menekültügyi, határvédelmi együttműködés elégtelennek ítélt foka volt az az indok, amely alapján Olaszország – különösen a jobbközép kormányok alatt rendre (az európai partnerek és nemzetközi jogvédő szervezetek által elítélt) bilaterális megállapodásokat kötött az észak-afrikai államokkal az illegális határátlépés elleni fellépésről és az illegális bevándorlók visszatoloncolásáról.

A migrációs problémákat Olaszország szerint elsősorban a kiindulási országokban kell kezelni, amely feladat egyéb európai politikák (nemzetközi fejlesztési együttműködés, szomszédságpolitika, stb.) összehangolt alkalmazásával teljesíthető. Ennek érdekében szorgalmazza, hogy a jövőben ne a tagállamok külön-külön, hanem maga az EU kössön az illegális migrációt visszaszorítani képes megállapodásokat ezen relációkban, ily módon is hozzáadott értéket képezve az egyes tagállamok külön-külön történő fellépéséhez képest.[65] A migráció globális kezelése felé tett lépések egyértelmű olasz sikernek tekinthetőek. Kiemelendő a migrációval és a mobilitással kapcsolatos általános megközelítésről szóló, 2011 novemberében publikált bizottsági közlemény[66], majd az ezt követő, 2012. májusi tanácsi következtetések[67], amelyek megerősítették a harmadik országokkal folytatott átfogó és kiegyensúlyozott párbeszéd fontosságát.

A **rendőrségi és büntető igazságügyi együttműködés** területéről az olasz vonatkozás miatt megemlítendő az európai elfogatóparancs esete. Olaszország kezdetben – Írországhoz hasonlóan – ellenezte azt,[68] majd a laekeni Európai Tanács során megváltoztatta véleményét. A 180 fokos fordulat valós okai máig sem tisztázottak, de egyes vélemények szerint a kompromisszum ára az volt, hogy az Európai Élelmiszerbiztonsági Hatóság (EFSA) székhelye 2003-ban az olaszországi Pármába került, legyőzve a konkurens Helsinkit. Olaszország az európai elfogatóparancsot létrehozó irányelvet utolsóként (2004-ben, a megadott határidőt átlépve) ratifikáló tagállamok közé került.

[65] Éppen a magyar elnökség alatt, a 2011. májusi Bel- és Igazságügyi Tanácson sikerült áttörést elérni a témában.

[66] COM 2011: 743.

[67] 9417/12 sz. tanácsi dokumentum.

[68] Egyes kommentárok miatt azért, mert Berlusconi tartott attól, hogy előbb-utóbb ellene fordítják ezt az új jogi eszközt.

6.Politikai unió, szerződésmódosítás, Európa jövője

Általánosságban elmondható, hogy Olaszország – a „közösségi módszert" pártoló tagállamként – mindig is támogatta az integráció mélyítésére irányuló szándékokat. Az EGK-tagok közötti politikai együttműködést célzó **Fouchet-ter**vet (1961.) is túl szerénynek tartotta, és elsősorban az Európai Parlament közvetlen választását,[69] továbbá annak védelmi kiadások feletti ellenőrzési jogának megteremtését javasolta. Az 1980-as évek közepétől az 1990-es évek elejéig Olaszország növekvő aktivizmusát tapasztalhattuk az integrációs politikában, de ehhez természetesen szükség volt a nemzetközi körülmények kedvező irányú megváltozására az 1970-es évek „euroszklerózisát" követően.[70] Mind a belső piac tökéletesítésére irányuló egységes európai okmányt, mind a politikai és monetáris unió megteremtését szolgáló, Európai Unióról szóló (maastrichti) szerződést célzó kormányközi konferenciát is olasz elnökség alatt (1985-ben, illetve 1990-ben) hívták össze.[71]

A további bővítés érdekében a laekeni csúcsot követően összehívott, szerződésmódosításra irányuló kormányközi konferencia során az olasz álláspont mindvégig az volt, hogy kezelni kell a maastrichti szerződés után még mindig meglévő intézményi hiányosságokat, ugyanakkor erősíteni kell az Unió demokratikus karakterét, továbbá lehetővé kell tenni a hangsúlyosabb, vezető és koherens globális szerepvállalását. Mindemellett Olaszország 1990-es években tanúsított Európa-politikája sokat vesztett aktivizmusából,[72] de mind az amszterdami, mind a nizzai szerződést szinte egyhangúan (az Északi Liga és a szélsőbal ellenszavazata mellett) ratifikálta az olasz parlament. Olaszország egyébként nem volt megelégedve a **nizzai szerződés** eredményeivel, ezért – Németországgal közösen – már a nizzai csúcson részletes, a tagállami parlamenteket, az EU intézményeit és civil társadalom részvételével folyó - vitát kezdeményezett Európa jövőjéről. Az e célból életre hívott

[69] Az erről szóló döntés végül 1975-ben, az olasz soros elnökség alatt született meg.

[70] Kiemelendő az erősen integrációpárti vezetők megválasztása 1981-ben Franciaországban és 1982-ben az NSZK-ban – François Mitterand elnök és Helmut Kohl kancellár személyében, továbbá Jaques Delors megválasztása az Európai Bizottság elnökévé 1985-ben.

[71] Az európai integráció Unióvá fejlődésében nagy szerepe van a német-olasz együttműködésnek: a folyamat kiindulópontjaként szereplő 1991-es Genscher-Colombo terv (amelynek eredményeképpen 1983-ban megszületett az „Ünnepélyes nyilatkozat az Európai Unióról) német-olasz kezdeményezés volt. Következő lépésként említhető az olasz föderalista EP-képviselő, Altiero Spinelli szerződéstervezete (1984). A fokozott német-olasz együttműködés egyébként szorosan összefügg azzal is, hogy ez időben e két ország föderalista irányban nyitott kereszténydemokrata pártjai, a CDU és a DC voltak a legerősebbek Európában (továbbá az 1980-as évek második felében az EK tagállamainak többségében kereszténydemokrata vezetésű kormány működött, és ezek egyeztetése rendszeres volt az európai csúcstalálkozókat megelőzően).

[72] Sergio Romano volt nagykövet, jelenleg külpolitikai publicista egyenesen azt állítja, hogy a hidegháború végével Olaszország elveszítette geopolitikai jelentőségét, így „nincs külpolitikája, mert a céljai és az ezek elérésére szolgáló eszközei egyszerre vesztek el." BINDI 2011: 57.

európai konvent lebonyolítása olasz szempontból igen érdekes volt: a hatalomba 2001-ben visszatérő Berlusconi Gianfranco Finit, a posztfasiszta Nemzeti Szövetség (AN) vezetőjét jelölte a konventbe, aki – legalábbis a tárgyalások első felében – a szuverenista elvet erősítő javaslatokat tett le az asztalra.[73] A konvent munkájának végén az európai alkotmány tervezetének bemutatására, majd a szerződésmódosításra irányuló kormányközi konferencia összehívására is a 2003-as olasz elnökség alatt került sor. Ennek során az olasz elnökség mindvégig a konvent által kidolgozott szerződéstervezet tartalmának minél nagyobb arányú megtartására törekedett. Kiemelendő, hogy Olaszország kifejezetten szükségesnek tartotta Európa keresztény gyökereinek hangsúlyozását az alkotmányszerződés preambulumában. Berlusconi azon eredeti célja nem teljesült, hogy a tárgyalások lezárása is sikerüljön olasz elnökség alatt – Spanyolország és Lengyelország ellenkezése miatt nem sikerült feloldani a kompromisszum fő akadályaként jelentkező patthelyzetet a minősített többségi szavazási rend kapcsán. Fontos megjegyezni, hogy – ellentétben az 1985-ös és 1990-es sikereket lehetővé tevő német és francia elkötelezettséggel – az olasz elnökség nem tudta maga mögött maradéktalanul felsorakoztatni Párizst és Berlint, így az eredmények elmaradtak a várakozásoktól. Szerény vigaszként Berlusconi elérte, hogy bár a kompromisszum a következő, ír elnökség alatt jött létre, az alkotmányszerződés aláírására – szimbolikus módon - Rómában kerüljön sor.

Az alkotmányszerződés francia és holland népszavazási bukását követő reflexiós időszakban Olaszország arra törekedett, hogy annak tartalmából minél több megőrizhető legyen az ún. **reformszerződés**ben. Különösen az Európai Tanács állandó elnöki tisztségéhez, a külügyi és biztonságpolitikai főképviselő (az alkotmányszerződésben még „európai külügyminiszter") „kétkalapos" jogköreinek sértetlenségéhez, a minősített többségi döntéshozatal kiterjesztéséhez, az EU-jog elsőbbségéhez ragaszkodott. Prodi 2006-os hatalomra kerülését követően egyik prioritásává tette a kérdés rendezését az alkotmányos elv megtartásával, ennek érdekében egy nagy elvekre koncentráló, a technikai és részletkérdésektől megszabadított „egyszerűsített alkotmány" elfogadását irányozta elő, amelyet EU-szintű népszavazással kellene megerősíteni a 2009-es EP-választásokkal egy időben. Elutasította egy esetleges minimalista szerződés aláírásának lehetőségét, egyúttal egy – nagy nemzetközi visszhangot kiváltó - parlamenti beszédében javaslatot tett az integrációban gyorsabban haladni kívánó tagállamok „élcsapata" kialakítására.[74] A 2008-ban Prodit kormányfőként váltó Berlusconi a reformfolyamattal kapcsolatban retorikai fogásokkal élt ugyan („Az EU újjáépítése úgy képzelhető el, ha visszavesszük a bürokratáktól és visszaadjuk a népnek"), de végül az olasz törvényhozás mindkét háza egyhangúan ratifikálta a lisszaboni szerződést.

Az Európa jövőjéről a lisszaboni szerződés elfogadását követő időszakban folyó vitákban az olasz kormányok ugyan részt vettek, de nem ők voltak a „hangadók". Így pl. a Westerwelle német külügyminiszter kezdeményezésére létrejött **jövőcsoport**

[73] A jelölés egyébként mind bel-, mind külpolitikai szempontból zseniális húzásnak bizonyult: egyrészt, elérte a posztfasiszta koalíciós partner gyakorlati részvétel révén bekövetkező „európaizációját", másrészt szalonképessé tette őt a nemzetközi partnerek számára. Olyannyira, hogy Fini 2004-től 2006-ig betölthette a külügyminiszteri tisztséget.

[74] CARBONE – QUAGLIA 2011: 171–173.

(Zukunftsgruppe) munkájában részt vettek, de – ugyan továbbra is olasz érdek az Unió föderális irányú továbbfejlesztése – a többi, szkeptikusabb tagállam hozzáállását is figyelembe véve nem tartják érettnek a politikai körülményeket egy esetleges átfogóbb szerződésmódosításra. Olasz álláspont szerint hiba lenne egy újabb kockázatos ratifikációs folyamattal veszélyeztetni az Unió presztízsét (kinyitni Pandora szelencéjét), ehelyett a lisszaboni szerződésben meglévő, de eddig nem megfelelően használt eszközök (pl. megerősített együttműködés) hatékonyabb alkalmazására van szükség. Olaszország a Bizottság összetételét illetően továbbra is az egy ország-egy biztos elv megtartását, az egyéb kérdéseket tekintve pedig az Unió intézményi egységének fenntartását (duplikációk és belső választóvonalak, pl. „exkluzív" belső csoportok elkerülését) tartja szükségesnek.

7. Összegzés, a 2014-es soros olasz elnökség

Az EU szakpolitikáiban követett irányvonal áttekintése alapján kijelenthetjük, hogy a közösségi módszert hagyományosan leginkább támogató tagállam, Olaszország Európa-politikájában az első ránézésre „tőről metszett" föderalista elképzelések mögött is minden esetben nemzeti érdekek, belső adottságok, megfontolások állnak. Az integrációt saját nemzetközi befolyásának multiplikátoraként, illetve gazdasági modernizációjának tényezőjeként fogja fel. Az EU-döntéshozatali folyamatok formájára is érvényes olasz „közösségi" preferenciát is nemzeti megfontolások motiválják, mégpedig a francia-német tengellyel szembeni egyensúlyképzési szándék és a leértékelődéstől való folyamatos félelem. A nagy EU-tagállamok leggyengébbikeként a közösségi intézmények erősítésén, ezáltal a német-francia dominanciát eredményező kormányközi megközelítés ellensúlyozásán keresztül van módja nagyobb befolyást gyakorolni az integráció fejlődésére. Róma a szakpolitikák, így pl. a gazdasági kormányzás reformja keretében azon esetekben érvényesítette sikerrel érdekeit, ahol ezeket közösségi dimenzióba helyezte, vagyis „európai köntösbe öltöztette", és emellett belső adottságaira, erősségeire alapozó politikája hitelességet kölcsönzött számára. Olyan esetekben azonban, ahol nem tudta kellőképpen bizonyítani a javaslatok hasznosságát más tagállamok számára (pl. adósságpiac közösségiesítése, eurókötvények), nem járt sikerrel.

Az integráció eddigi fejlődése során Olaszország az 1980-as évek második felében és a hidegháború végét követő egy-két évben, nagyjából a maastrichti szerződés megkötéséig volt képes – francia és német támogatás mellett – fokozottabb aktivitást kifejteni, jellemzően a soros olasz elnökségek alatt. A hidegháború végével vesztett geopolitikai jelentőségéből, és nehezebben találja helyét az új rendszerben, mint pl. a „normalizálódó"[75] Németország.

2014 második felében Olaszország tizenkettedik alkalommal látta el az EU Tanácsának **soros elnöki** tisztségét. Igaz, a lisszaboni szerződés rendelkezései szerint mérséklődött jogkörrel, de az elnökség napirend-meghatározó szerepe még mindig jelentős. Az előzetesen beharangozott nagyszabású elképzelésekhez képest (pl. az Ünnepélyes

[75] KISS 2003.

nyilatkozat terve Európa jövőjéről) a tényleges elnökségi program ambíciószintje jelentősen kisebb, a valósághoz jobban igazodó lett.[76] Az elnökség során Róma kifejezetten a számára nagy jelentőséggel bíró témákat kívánta a figyelem középpontjába állítani, az alábbi három nagy prioritáscsoport[77] alapján:

1. Gazdasági növekedés és foglalkoztatás: munkahelyteremtés (ifjúsági garancia); az európai versenyképesség növelése; iparpolitika; kis- és középvállalkozások; Európa 2020 stratégia felülvizsgálatának elindítása; a GMU mélyítése a négy pilléres menetrend mentén (gazdasági és fiskális unió felé tett lépések); az energiafüggőség csökkentése; a 2020-2030 közötti időszakra vonatkozó klíma- és energiapolitikai keretprogram és a második egységes piaci intézkedéscsomag elemeinek elfogadása; elmozdulás az egységes digitális piac felé.

2. Az EU mint a demokrácia, a jog és a szabadság térsége: gondolkodási folyamat elindítása az intézmények működésének demokratikusabbá tételéről, a hatáskör-átruházás, a szubszidiaritás és az arányosság elvének tiszteletben tartásával; a 2014-es intézményi átmenet zökkenőmentes levezénylése; az EU szerepének erősítése a Földközi-tenger régiójában elsősorban migrációs téren – a valóban közös, nagyobb szolidaritáson alapuló migrációs és menekültügyi politika kialakítása, a schengeni acquis megerősítése (ún. határőrségek európai rendszerének megteremtése);

3. Az EU globális szerepének erősítése: az európai szomszédságpolitikában hangsúly a földközi-tengeri térségre, szorosabb koordináció a Mediterrán Unióval (Észak-Afrikában és a Közel-Keleten zajló demokratikus átmenet támogatása, az EU és Irán közötti párbeszéd, a líbiai megbékélés és tartós stabilizáció előmozdítása); az ukrán válság diplomáciai rendezésének elősegítése, új lendület az EU-orosz párbeszédnek; a transzatlanti kapcsolatok erősítése (transzatlanti kereskedelmi és beruházási partnerségi /TTIP/ tárgyalások); az októberi Ázsia-Európa találkozó (ASEM) megszervezése Milánóban; makroregionális stratégiák (különösen az Adriai-Jón és az Alpok Régió Stratégia) előkészítése.

Felhasznált irodalom

Alessandri, Emiliano – Matarazzo, Raffaello [2011]: *Hanging Between Hope and Fear: Italians at the Heart of International Crisis*. Documenti IAI 11/13

Altomonte, Carlo – Marzinotto, Benedicta - Villafranca, Antonio [2011]: *La riforma della governance economica e il rilancio della crescita in Europa*. In: Bruni, Franco – Villafranca, Antonio szerk.: *La governance economica tra squilibri globali e prospettive dell'Unione Europea: l'interesse italiano*. ISPI Osservatorio di politica internazionale - Ottobre 2011

[76] Megjegyzendő, hogy a 2014-es „intézményi év" miatt (EP-választások, új bizottsági elnök és Bizottság felállása, új EiT-elnök és külügyi és biztonságpolitikai főképviselő megválasztása) a gyakorlatban eleve rövidebb elnökségi periódus jutott Olaszországnak.

[77] Italian Presidency of the Council of the European Union 2014.

ANDREIDES Gábor: *Az olasz nemzettudat alakulása az olasz külpolitika fényében*. In: Kiss J. L. (szerk.): Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005.
Bankitalia [2012a]: *Financial Stability Report, No. 3.*
Bankitalia [2012c]: *Relazione annuale – anno 2011*
Bankitalia [2014a]: *Economic Bulletin N° 2/2014*
Bankitalia [2014b]: *Financial Stability Report, N° 1/2014*
Bankitalia [2014c]: *Relazione annuale – anno 2013*
BINDI, Federiga: *Italy and the European Union.* Brookings Institution Press - Scuola Superiore della Pubblica Amministrazione, Roma, 2011.
BONVICINI, Gianni – COLOMBO, Alessandro: *La politica estera dell'Italia. Edizione 2010*. IAI-ISPI, Il Mulino, Bologna, 2011.
BRUNI, Franco: *L'Italia nella crisi finanziaria e la denazionalizzazione della politikca economica.* In: Colombo, Alessandro - Greco, Ettore (szerk.): La politica estera dell'Italia. Edizione 2012. IAI-ISPI, Il Mulino, Bologna, 2012.
CANGELOSI, Rocco A.: *Ma è mancata la spinta verso l'Europa federale.* Commentary ISPI. 2012.
CARBONE, Maurizio – QUAGLIA, Luca [2011]: *Italy and the EU. Seeking Visibility, Fearing Exclusion.* In: Carbone, Maurizio (szerk.): Italy in the Post-Cold War Order: Adaptation, Bipartisanship, Visibility. Lexington Books, 2011.161–178.
COLOMBO, Alessandro – GRECO, Ettore (szerk.): *La politica estera dell'Italia. Edizione 2012*. IAI-ISPI, Il Mulino, Bologna, 2012.
COLOMBO, Alessandro – GRECO, Ettore: *La politica estera dell'Italia. Edizione 2013*. IAI-ISPI, Il Mulino, Bologna, 2013.
COMELLI, Michele: *Italy's Love Affair with the EU: Between Continuity and Change*. IAI Working Papers 11/08 – April 2011.
DE GASPERI, Alcide: *La politica come servizio.* Edizione speciale per Corriere della Sera, Milano, 2011.
DI TARANTO, Giuseppe [2012]: *Le basi problematiche della moneta europea*. In: Aspenia, a. 17, n. 56 (aprile), 176-183.
European Commission: *Eurobarometer No. 76 Autumn 2011 – Public Opinion in the European Union*. Luxembourg, 2012.
European Commission: *Country Fact Sheet – Italia*. Directorate-General Regional and Urban Policy Analysis Unit B1. 2014.
European Parliament [2012]: *Crisis and Economic Governance V – European Parliament Eurobarometer (EB77.2) Summary*, Bruxelles
Eurostat [2011]: *Taxation trends in the European Union*
Eurostat [2014]: *In most EU Member States, securities other than shares were the main financial instrument in 2013*. News Release 106/2014
FAURI, F.: *L'Italia e l'integrazione economica europea 1947-2000*. Il Mulino, Bologna, 2000.
FAZEKAS, J. – ASZTALOS, Zs. [2005]: *Uniós polgárok: hogyan tovább? Az uniós polgársághoz kapcsolódó jogok fejlődése a Maastrichti Szerződéstől az Alkotmányos Szerződésig*. Acta Humana 16. évf./2., 76-114. o.
FERKELT Balázs: *Gazdasági és monetáris együttműködés*. In: Kengyel Ákos (szerk.): Az Európai Unió közös politikái. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.

GORDOS, Á. – ÓDOR, B. [2004]: *Szerződés Európa Alkotmányáról – alapvetés a jövőnek*. Európai Tükör, IX. évf. 6. szám, 103-121. o.

HORVÁTH Jenő: *Az olasz külpolitika Európa-pilléréről*. In: Kiss J. L. (szerk.): A Huszonötök Európái. Osiris, Budapest, 2005.

Italian Presidency of the Council of the European Union [2014]: *Europe – a Fresh Start. Programme of the Italian Presidency of the Council of the European Union.* 1 July to 31 December 2014

ISPI [2011]: *La riforma della governance economica europea*. Approfondimenti ISPI, Osservatorio di politica internazionale n. 27 - aprile 2011

ISTAT [2011]: *Rapporto annuale 2010. La situazione nel paese*

ISTAT [2014]: *Rapporto annuale 2014. La situazione nel paese*

Istituto Affario Internazionali [2014]: *Scegliere per contare.Sintesi e raccomandazioni del Rapporto sulla politica estera italiana edizione 2014*

Istituto della Enciclopedia Italiana [2011]: *Atlante Geopolitico*. Trecciani, Roma

KÉGLER Ádám: *Érdekérvényesítés az Európai Unióban*. MTA PTI, Budapest, 2006.

KENGYEL Ákos (szerk.): *Az Európai Unió közös politikái*. Akadémiai Kiadó, 2010.

KISS J. László: *Globalizálódás és külpolitika. Nemzetközi rendszer és elmélet az ezredfordulón*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003.

KISS J. László (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005.

KÖRÖSÉNYI András [2004]: *Demokráciadeficit, föderalizmus, szuverenitás.* Politikatudományi Szemle, XIII. évf. 3. sz., 143-164. o.

LAKATOS Gábor [2005]: *Az Európai Unió demokratikus deficitje.* Európai Tükör X. évf./9. sz., 13-29. o.

MATARAZZO, Raffaello – ALESSANDRI, Emiliano: *Hanging Between Hope and Fear: Italians at the Heart of International Crisis.* Documenti IAI 11/13. 2011.

Ministero degli Affari Esteri [2011]: *Il Ministero degli Affari Esteri in cifre – Annuario statistico, anno 2011*

Ministero dell'Economia e delle Finanze [2011a]: *Documento di Economia e Finanza 2011.*

Ministero dell'Economia e delle Finanze [2011b]: *Gruppo di lavoro sull'"Economia Sommersa e il Flussi Finanziari" – rapporto finale*

Ministero dell'Economia e delle Finanze [2011c]: *Le manovre di finanza pubblica per gli anni 2011-2014*

Ministero dell'Economia e delle Finanze [2012]: *Le manovre di finanza pubblica del 2011.*

Ministero dell'Economia e delle Finanze [2014]: *Documento di Economia e Finanza 2014.*

Ministro per la coesione territoriale [2014]: *Relazione sull'attività svolta e sulle azioni in corso*

MOLNÁR Anna: *Olaszország hozzájárulása a közös biztonsághoz*. In: Grotius Tanulmányok, 2009. Online: http://www.grotius.hu/doc/pub/MOJMFS/2009_18_moln%C3%A1r%20anna.pdf

MOLNÁR Anna: *Olaszország története a második köztársaság idején*. Áron Kiadó, Budapest, 2011.

MOLNÁR, A. – ANDREIDES, G. (szerk.): *150 éves az olasz egység*. Brozsek kiadó, Budapest, 2011.

MORAVCSIK, A.: *Negotiating the Single European Act*. In: R.O. Keohane és S. Hoffmann (szerk.): The New European Community: Decisionmaking and Institutional Change. Boulder, 1991.

NAGY István: *A Risorgimento gazdasági háttere és hatása az Appennin-félszigetre*. In: MOLNÁR, A. – ANDREIDES, G. (szerk.): *150 éves az olasz egység*. Brozsek kiadó, Budapest, 2011.

NAVRACSICS Tibor: *Európai belpolitika. Az Európai Unió politikatudományi elemzése*. Korona Kiadó, Budapest, 1998.

PADOA SCHIOPPA, Tommaso: *Europa, forza gentile*. Il Mulino, Bologna, 2001.

PALÁNKAI Tibor [2005a]: *Európai egység – integráció elmélet (Új integráció gazdaságtanának szükségessége).* Budapest, 2005. február 14.

PALÁNKAI, Tibor [2005b]: *Az európai integráció gazdaságtana*. Aula, Budapest

RÁCZ Margit [2004]: *Egység a sokrétűségben. Integráció és tagállami érdekek az Európai Unióban*. In: Blahó András (szerk.): Európai integrációs alapismeretek, Budapest, Aula, 93-110.

RAGUSA, Marco: *Da Maastricht a Nizza. Il ruolo dell'Italia nella formazione dell'Unione Europea*. Luiss Academy Press, Roma, 2011.

ROMANO, Sergio: *La politica estrea italiana: tra europeismo e atlantismo*. In: Atlante Geopolitico. Trecciani, Roma, 2011.

ROSAMOND, Ben: *Theories of European Integration*. Palgrave MacMillan, London,2000.

SPINELLI, A.: *The Growth of the European Movement since the Second World War*. In: M. Hodges (szerk.): European Integration, Harmondsworth, Penguin, 1972.

THELEN, K. – STEINMO, S.: *Historical Institutionalism in Comparative Politics*. In: S. Steinmo, K. thelen és F. Longstreth (szerk.): Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis. Cambridge University Press, 1992.

VASS, M. É. [2002]: *Nemzeti érdekérvényesítés a multilaterális diplomáciában*. PhD értekezés, BKÁE

VILLAFRANCA, Antonio [2011]: *Dopo il summit Ue: l'euro ancora in mezzo al guado.* Commentary ISPI

VISCO, Vincenzo [2011]: *La moneta unica compie 10 anni*. La Sapienza, Roma (előadásanyag)